

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI

FACULTATEA DE ISTORIE

Învățământ la distanță

**CURS SPECIAL DE ISTORIE CONTEMPORANĂ
UNIVERSALĂ**

**ROMÂNIA ȘI UNGARIA ÎN PRIMII ANI
INTERBELICI**

Autor și Titular: Prof.univ.dr. Lucian LEUȘTEAN

ANUL III

SEMESTRUL I

2016-2017

Problema minorităților în preocupările guvernelor românești și maghiare (1919-1923)

I România și minoritatea sa maghiară în primii ani interbelici

Ceea ce ne propunem să facem este să identificăm și să explicăm rațiunile tensiunii evidente existente între minoritatea maghiară și majoritatea românească în primii ani interbelici, ca și mai târziu, tensiune ce avea să se repercuteze și asupra relațiilor dintre România și Ungaria în contextul european de la debutul perioadei interbelice.

Cine dorește să abordeze chestiunea minorității ungare din România se lovește, inevitabil, de obstacole diverse. În primul rând, deși tema a suscitat și încă mai atrage un interes enorm, practic nu este de găsit o lucrare sistematică asupra subiectului. Cu toate că s-a scris foarte mult pe această temă - au făcut-o ziariști, politicieni, politologi și, nu în ultimul rând, istorici -, încă din perioada interbelică, ca și după al doilea război mondial, până în momentul actual, în realitate această literatură stufoasă, dar adesea unilaterală sau chiar inconsistentă, este în sine o piedică în fața unei înțelegeri nuanțate a problemelor.

În al doilea rând, un cititor nevizat al textelor românești și ungurești privitoare la situația maghiarilor din România Mare se va confrunta cu un paradox, mult mai pregnant în acest caz decât în privința altor aspecte ale relațiilor româno-maghiare în veacul XX. În fapt, cele două categorii de texte - românești și maghiare - par a se referi la lucruri fără nici o legătură între ele. Citind texte ale autorilor români, aflăm invariabil despre faptul că statul român a asigurat cadrul juridic pentru concretizarea egalității tuturor minorităților naționale cu majoritatea, ceea ce nu i-a împiedicat pe maghiarii din România să manifeste față de stat o deranjantă lipsă de loialitate, ce uneori s-a transformat în ostilitatea fățișă¹. Pe de altă parte, citind texte ungurești, descoperi cu uimire că maghiarii din România au fost, încă de la sfârșitul lui

¹ Spre exemplu, vezi Virgil Pană, *Minoritățile etnice din Transilvania între anii 1918-1940, Drepturi și privilegii*, Târgu Mureș, [1995], p. 61-82.

1918, ținte ale unei represiunii furibunde din partea autorităților românești, discriminarea față de unguri manifestându-se pe toate planurile și neconținând practic în nici un moment până la finalul secolului al XX-lea². Puțini au fost autorii români și maghiari care au încercat să se sustragă acestui tip de abordare maniheistă, iar cei care au reușit sunt și mai puțini. De asemenea, autorii occidentali care au scris despre această temă, fie au fost favorabili maghiarilor, fie românilor, fie s-au pierdut în generalități fără prea multe conexiuni cu situația de fapt, fie au încercat să aplice teorii savante, unele deosebit de interesante, dar în general fără acoperire în realitatea istorică din partea centrală și răsăriteană a Europei.

Trebuie spart acest cerc vicios și oferită o necesară abordare echilibrată, nuanțată și plină de substanță cu privire la situația maghiarilor din România după primul război mondial, la relațiile dintre români și maghiari în Transilvania, la raporturile dintre minoritatea maghiară și statul român, precum și la influența acestor lucruri asupra relațiilor dintre România și Ungaria în primii ani interbelici. Cu cât știm mai multe lucruri, cu atât vehemența pare a se estompa, iar inevitabilele pasiuni politice ce însoțesc tema pălesc.

Orice referire la maghiarii din România Mare începe, inevitabil, cu precizarea faptului că, spre deosebire de alte minorități etnice din Transilvania³, maghiarii n-au recunoscut și n-au acceptat verdictul de la Alba Iulia din 18 noiembrie/1 decembrie 1918, consfințit apoi pe plan internațional la 4 iunie 1920 în Tratatul de la Trianon. Românii au considerat acest lucru drept dovada fundamentală că maghiarii ardeleni s-au constituit de la început într-un grup minoritar ostil statului român, vădit resentimentar și hotărât să blocheze prin orice mijloace "românizarea" provinciei. În ciuda faptului că după momentul Trianon reprezentanții maghiarilor transilvăneni și-au exprimat în mai multe rânduri resemnarea în fața situației *de facto*, în fond poziția maghiarilor din România față de Alba Iulia a fost în întreaga perioadă interbelică următoarea: "a pretinde să salute cu osana, cu bucurie și

² Elemér Illyés, *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, Boulder, 1982, *passim*; Pál Péter Tóth, *Hungarians in the Successor States: From World War I to World War II*, "Nationalities Papers", vol. 24, no. 3, 1996, p. 432.

³ Arhivele Statului din România, *Minoritățile naționale din România, 1918-1925, Documente*, coord. Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, 1995, p. 126-128, 162-166, 181; Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1985, p. 75-84; idem, *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania, 1918-1920*, Cluj-Napoca, 1995, p. 68-84; Nicolae Dascălu, *Minoritățile naționale în România Mare (1918-1940)*, "Revista Română de Studii Internaționale", XXIV, nr. 3-4/1990, p. 195-196.

însuflețire, mutilarea trupului națiunii, și în lipsa acesteia a acuza ungrimea cu irredentism, numai o oarbă patimă politică o poate face”⁴.

Deși au existat voci, în ambele tabere, care au făcut apel la rațiune, practic încă de la sfârșitul lui 1918, iar apoi în anii ce-au urmat, s-a instalat un cerc vicios în raporturile dintre români și maghiari, acuzațiile reciproce prevalând asupra încercărilor de reconciliere. Spre exemplu, Traian Bratu, pe atunci profesor la Universitatea din Iași, scria la începutul anilor '20: “Și nu se pune întrebarea dacă ne pare bine sau nu că avem în țară aceste minorități etnice și confesionale [...]. Le avem, nu le putem nici desființa, nici sili să plece, și dacă trebuie să ne acomodăm cu acest fapt, este evident că interesul cel mai mare al țării este să trăim în armonie cu ele, să nu le dușmănim, să nu le avem dușmane”⁵. Iar deputatul secui Bela Maurer spunea în Parlamentul de la București, la 1 martie 1920: “Scopul principal al politicii noastre este ca, pe lângă menținerea intereselor noastre naționale, să căutăm o armonie cu națiunea română”⁶. În realitate însă, deși românii nu puteau “desființa” minoritățile și nici nu le puteau obliga să părăsască țara, asta nu însemna că nu ar fi vrut. Iar maghiarii, cu toate că erau unii dintre ei care se gândeau la necesitatea unei conviețuiri armonioase cu majoritarii, nu s-au împăcat, cei mai mulți dintre ei, cu pierderea statutului lor dominant.

Cum se poate totuși explica această tensiune profundă între minoritatea maghiară și majoritatea românească, aproape fără precedent în Europa acelei perioade? Poate doar în cazul germanilor trăitori în cadrul statului polonez interbelic să mai fi existat o situație asemănătoare. Explicația nu poate fi nici simplă, nici exhaustivă. Altfel spus, au fost multe elemente ce au contribuit la conturarea acestei ostilități mutuale româno-maghiare, iar ponderea fiecăruia dintre aceste elemente nu este întotdeauna ușor de stabilit. Ceea ce putem noi face în cadrul studiului nostru este să enumerăm astfel de potențiale cauze ale “dușmăniei dintre nații” și să analizăm câteva dintre ele.

Cei 1100 de ani de relații româno-maghiare nu oferiseră prea multe elemente de apropiere, ci, dimpotrivă, potențaseră animozitățile, accentuaseră sciziunile și catalizaseră resentimentele. Iar perioada imediat următoare încheierii primei conflagrații maghiare, adică toamna lui 1918 și cei doi ani ce

⁴ Iosif Horváth, *La chestia irredentizmului*, în “Glasul minorităților”, Lugoj, an I, nr.4/septembrie 1923, p. 1.

⁵ Traian Bratu, *Politica națională față de minorități, Note și observațiuni*, [București], [1923], p. 12.

⁶ *Minoritățile naționale ..., 1918-1925*, p. 196.

au urmat, a reprezentat picătura care a umplut paharul discordiei. Speranțele românilor că în sfârșit puteau să-și realizeze statul național la care aspirau au intrat în coliziune cu speranțele maghiare de realizare a propriului stat național care să semene cu ceea ce fusese Ungaria primei jumătăți a mileniului al II-lea.

Evoluția evenimentelor din toamna anului 1918, confruntările militare dintre cele două tabere în primăvara și vara lui 1919, ocupația militară românească din Ungaria în a doua jumătate a lui 1919 și la începutul lui 1920, ca și desfășurarea lucrărilor Conferinței de pace de la Paris, care din perspectivă româno-maghiară a avut drept moment de apogeu semnarea tratatului de la Trianon la 4 iunie 1920, toate acestea au fost în general în favoarea românilor și în detrimentul maghiarilor. Ceea ce li se păruse maghiarilor în perioada 1918-1920 un provizorat nefericit pentru ei, un coșmar ce trebuia încheiat cât mai curând, s-a transformat în realitate brutală, de zi cu zi, după Trianon. Iar frustrarea lor era cu atât mai profundă, cu cât o asemenea ipostază păruse de neconceput până nu demult, iar visul lor de refacere într-o formulă modernă a “Regatului Sfântului Ștefan” păruse atât de aproape de concretizare în 1918⁷.

Ce s-a întâmplat practic în Transilvania? În 1918 a fost o “revoluție”, caracterizată de dezorientarea celor care avuseseră puterea până atunci și o părăseau în debandadă și de entuziasmul organelor noii puteri - consiliile și gărzile naționale românești, săsești și maghiare -, care n-au ezitat să-și asume responsabilități enorme, uneori peste capacitățile de care dispuneau. A urmat intrarea armatei române în provincie, iar anul 1919 a fost cel al confruntărilor militare directe între români și maghiari. Este evident faptul că războiul nu s-a purtat numai între unitățile militare combatante de pe front, ci și între românii și maghiarii din Transilvania, starea de asediu nefiind numai mijlocul legal prin care guvernul de la București și-a asigurat spatele armatei sale de pe Tisa, ci și o stare de fapt din Ardeal. 1920 a fost anul primelor clarificări: în primăvară trupele românești s-au retras de pe Tisa în cadrul granițelor stabilite la Conferința de pace, în iunie s-a semnat actul internațional prin care

⁷ Deputatul maghiar G. Bernardy se exprima în Parlamentul român, la 10 aprilie 1922, astfel: “Mărturisesc ... fără înconjur ... că noi, maghiarii, ... nu am putut suporta fără durere prefacerile cauzate de marele război mondial și intervenite în stările de drept public de pe pământul nostru natal, atât de scump nouă” (Gheorghe Sbârnă, *Parlamentul și politica externă a României, 1919-1940*, București, 2000, p. 59).

se certifica apartenența Transilvaniei la Regatul României, iar în noiembrie Adunarea Națională maghiară a ratificat documentul.

Structura etnică a Transilvaniei⁸ era în 1920 următoarea: români - circa 57%; maghiari - circa 26,5%; germani - circa 10%; alții - circa 6,5%⁹. Această structură etnică s-a menținut, aproape intactă, și după 10 ani, în 1930, când s-a desfășurat marele recensământ din România interbelică, raportul români-maghiari fiind de 57,8% - 24,4%¹⁰. Același raport fusese în 1900 de 55,1% - 29,5%¹¹, iar în 1910, data ultimului recensământ maghiar dinaintea de primul război mondial, adică în momentul de apogeu al politicii de maghiarizare, de 53,8% - 31,6%. Se poate observa o ușoară creștere a procentului de populație românească, fapt ce poate fi atribuit unor cauze naturale (un spor demografic firesc, natural), dar și unor motive de conjunctură (scăderea procentelor celorlalte naționalități din provincie, stoparea procesului de maghiarizare, ca și un posibil transfer demografic, oricum minuscul, dinspre Vechiul Regat spre Ardeal în anii '20). Pe de altă parte, scăderea de aproximativ 5% a procentului de maghiari din Transilvania nu s-a datorat "românizării", așa cum se indică în anumite lucrări, ci a avut alte rațiuni, dintre care putem aminti exodul benevol spre Ungaria al circa 200 000 de maghiari din Transilvania în perioada 1918-1924 și separarea de maghiari - încurajată de către statul român - a unor grupuri de șvabi, armeni, slovaci din Ardeal. La nivelul întregii țări, în 1930, românii reprezentau 71,9% din totalul populației, iar maghiarii erau cea mai numeroasă minoritate etnică, cu 7,9% din total¹².

Privind problema din punct de vedere statistic, maghiarii n-ar fi trebuit să reprezinte o amenințare pentru statul român; cu sub 8% din totalul populației țării și cu sub un sfert din cel al populației din Transilvania, maghiarii n-ar fi trebuit să se constituie într-un obstacol în calea consolidării României. Însă statistica, așa cum se întâmplă de cele mai multe ori, nu indică complexitatea situației de fapt. În cazul Transilvaniei, acel sfert din populație însemna enorm, pentru că reprezenta cea mai mare parte a elitei sociale, economice și culturale a regiunii. În plus, din aceste elite mai făceau parte și

⁸ Folosim termenul în accepțiunea sa extinsă, adică pentru un teritoriu cuprinzând fostul Mare Principat al Transilvaniei, Banatul, Crișana și Maramureșul.

⁹ "Buletinul Statistic al României", editat de Direcția Generală a Statisticii din Ministerul Industriei și Comerțului, seria IV, vol. XV, nr. 3, 1920, p. 156-157.

¹⁰ Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, *Contribuții privind structura etnică și confesională a Transilvaniei în sec. XX*, în vol. *Sabin Manuilă, Istorie și demografie, Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*, coord. Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1995, p. 159.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, București, 1998, p. 19.

evreii ardeleni, circa 3,2%, în marea lor majoritate maghiarizați. A aduce la ordine un milion și jumătate de țărani nu ar fi fost o operațiune ușoară, însă în nici un caz imposibilă; însă a câștiga loialitatea foștilor potențați, care, deși își pierduseră influența politică, dețineau însă multe din pârghiile activităților economice, stăpâneau orașele și conduceau instituțiile culturale, era o operațiune mult mai dificilă, aproape sisifică, imposibil de înfăptuit în câțiva ani. Traian Bratu intuia bine: “ungurii și săcuii pe care îi avem ca minoritate: iubirea lor sinceră nu se poate câștiga ușor și curând, căci ei sunt cu gândul la trecut”¹³.

De altfel, aceasta a fost și natura confruntării româno-maghiare din Transilvania în primii ani interbelici. Ungurii și-au dat seama că nu mai aparțineau de statul maghiar, însă nu “pierduseră” complet Transilvania. Iar românii au descoperit foarte repede că fusese mai ușor să proclame unirea, să câștige confruntările militare și să obțină recunoașterea internațională, decât era să obțină poziția dominantă în viața economică, socială și culturală a Transilvaniei, adică să-și concretizeze în societate ascendența pe care o dețineau în materie de număr și în plan politic. Minoritarii nu erau ușor de dizlocat din pozițiile ocupate în profesii, orașe și școli; relațiile lor sociale erau mult mai greu de anulat decât ar fi putut părea la o primă vedere¹⁴. Românii, care formaseră - simplificând un pic lucrurile - “proletariatul național”, trebuiau acum să-și formeze o “clasă de mijloc națională” și “elite naționale”; ori această acțiune nu se putea realiza decât în detrimentul aristocrației maghiare și a burgheziei maghiare, germane și evreiești din Transilvania. Cu alte cuvinte, trebuia realizată o revoluție socială pe coordonate naționale¹⁵.

Și în primul rând trebuiau “românizate” orașele din Transilvania, unde românii reprezentau în 1930 doar circa 35% din populație, maghiarii circa 38%, germanii circa 13%, iar evreii maghiarizați aproximativ 10,5%¹⁶. “Românizarea” orașelor nu însemna “românizarea” populației urbane, adică deznaționalizarea maghiarilor, germanilor și a celorlalte minorități etnice, ci efortul statului român de a dezvolta elite de origine etnică românească, astfel

¹³ T. Bratu, *op.cit.*, p. 62.

¹⁴ I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 20.

¹⁵ C. A. Macartney, *Hungary and Her Successors, The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919-1937*, Oxford, 1937, p. 287.

¹⁶ I. Bolovan, S. Bolovan, *op.cit.*, p. 159.

încât să poată înlocui elitele regimului maghiar ce guvernase până atunci¹⁷. "Românii", considera C. A. Macartney, "n-au considerat niciodată, și pe bună dreptate, că au vreo șansă să se reconcilieze cu maghiarii", iar ideea asimilării, de sorginte central-europeană (germană), era străină gândirii românești¹⁸. În plus, faptul că românii erau ortodocși sau greco-catolici, iar maghiarii calvini sau romano-catolici, ca și faptul că Biserica Ortodoxă nu practica prozelitismul au eliminat principiul asimilării din structura raportului dintre majoritatea românească și minoritatea maghiară din Transilvania. Iar o dovadă adițională în acest sens o găsim în faptul că au trebuit să treacă peste 70 de ani - abia recensământul din 1992 certifică acest lucru - pentru ca procentul populației urbane românești din Ardeal să ajungă la nivelul procentului de populație românească din provincie (circa 75%), iar procentul de populație urbană maghiară din Transilvania să coboare la nivelul procentului de populație maghiară din regiune (circa 20%)¹⁹. Altfel spus, dezideratul "românizării" sau "naționalizării" orașelor transilvănene de la începutul anilor '20 s-a concretizat abia după 20 de ani de regim democratic, un război mondial și 50 de ani de comunism.

La început, în primii ani interbelici, maghiarii au sperat că vor putea specula eventuale clivaje în cadrul majorității, între românii ardeleni și cei din Vechiul Regat. Au crezut din tot sufletul că "valahii transilvăneni urăsc pe românii din Regat"²⁰. Unii au visat că, astfel, s-ar putea concretiza măcar ideea unui Ardeal independent²¹. A fost o iluzie, repede spulberată de contactul cu realitatea. În pofida unor inevitabile dispute legate de metodele de unificare a țării, de opinii politice diverse sau de anumite interese personale sau de grup, practic solidaritatea profundă și reală a poporului român nu s-a clătinat niciodată. Altfel spus, printre români nu și-a găsit loc vreun sentiment iredentist, n-a existat nici un fel de simpatie pentru vreo schemă care să instituie independența Transilvaniei.

În relațiile cu minoritatea maghiară, românii, negândindu-se nici o clipă la asimilare, n-au făcut altceva decât să încerce dizolvarea așa-numitului "bloc maghiar" - sau maghiarizat -, adică separarea de maghiari a acelor grupuri etnice ce fuseseră maghiarizate în ultimele decenii înainte de primul

¹⁷ I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 27.

¹⁸ C. A. Macartney, *op.cit.*, p. 285.

¹⁹ I. Bolovan, S. Bolovan, *op.cit.*, p. 159.

²⁰ A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 31.

²¹ *Ibidem*, f. 293-295.

război mondial. Era vorba de șvabi, evrei, sași, români recent asimilați - foarte puțini, de altfel - și de populația, nici ea numeroasă, care vorbea maghiara, dar era de confesiune ortodoxă sau greco-catolică. În privința sașilor, svabilor și evreilor, statul român nu a intenționat să-i românizeze, ci, dimpotrivă, a adoptat politici culturale de natură liberală, menite să le consolideze acestora identitatea națională proprie. Dacă în cazul germanilor această abordare a autorităților de la București a dat roade, mai ales pentru șvabii bănățeni și cei sătmăreni, în cel al evreilor rezultatele s-au lăsat o vreme așteptate, deoarece au fost situații când pur și simplu nu s-a putut opri procesul de maghiarizare început cu câteva decenii înainte²². Spre exemplu, într-un memoriu din august 1922 al unui grup de minoritari din Oradea, alcătuit în special din evrei, se scria: "Subsemnații suntem ... părinți și capi de familie din acest ținut, toți educați prin strămoși și secole în limba și cultura maghiară; aparținem deci națiunii maghiare"²³. Într-un raport al Siguranței din 1920 cu privire la evreii din Transilvania se estima că cei complet maghiarizați reprezentau circa 20% din totalul evreilor ardeleni, dar erau mai ales intelectuali și studenți²⁴. Cercetări recente au relevat faptul că estimarea din raportul respectiv al Siguranței era eronată, procentul real al evreilor maghiarizați fiind, cel puțin la debutul perioadei interbelice, mult mai mare, de peste 50%.

Un alt motiv evident pentru escaladarea tensiunilor dintre români și maghiari la începutul perioadei interbelice l-a constituit problema comunicării. Cum cei mai mulți dintre românii din Ardeal se opuseseră în trecut maghiarizării și prin refuzul de a învăța limba maghiară, precum și prin repudierea opțiunii de a a-și da copiii la liceele și universitățile maghiare, rezultatul acestei atitudini era acela că nu erau foarte mulți români în anii '20 cunoscători ai limbii maghiare. Iar unguri știutori de limbă română erau și mai puțini: până în 1918 pur și simplu nu avuseseră nici un rost să o învețe, iar după aceea greutățile de acomodare cu limba statului din care făceau parte derivau nu numai din probleme de natură lingvistică, ci și din aversiunea pe care o resimțeau cei mai mulți dintre ei pentru o limbă a unei culturi "inferioare"²⁵ și a unei națiuni așisderea: "limba valahilor, a iobagilor de ieri,

²² T. Bratu, *op.cit.*, p. 43; vezi și Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, București, 1994, p. 128-146; Tereza Mózes, *Evreii din Oradea*, București, 1997, p. 146, 153-156.

²³ A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucțiunii*, dos. 29/1922, f. 84.

²⁴ *Minoritățile naționale ..., 1918-1925*, p. 232-235.

²⁵ A.M.A.E., *Fond71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară, vol. 1, f. 90.

buni numai să procure bogăție magnaților și grofilor”²⁶. Însă indiferent de rațiunile obturării comunicării, acest fenomen cataliza tensiunile dintre minoritarii maghiari și majoritatea românească.

Un exemplu: o comună din județul Sălaj a trimis o scrisoare “secției de alienați” a Spitalului din Cluj, misivă scrisă în maghiară în care se solicita internarea unei femei demente. Răspunsul primit a fost sec: “Nu înțelegem limba”²⁷. Inversând rolurile și plasându-ne înainte de 1918, asemenea situații fuseseră cu miile. Însă, pe vremea respectivă, aceea era “normalitatea”. Iar maghiarilor nu le venea acum să creadă că trebuiau să-și joace rolurile într-o nouă piesă și cu un nou regizor. “Normalitatea” de atunci s-a transformat acum în “discriminare”, “reavoință” și “asuprirea minorităților”. Noi nu putem ști dacă persoana de la Cluj care a răspuns la respectiva scrisoare știa sau nu limba maghiară; nici nu contează prea mult, deoarece orice variantă își găsește justificarea corespunzătoare. Românii aveau dreptate în a nu cunoaște sau în a nu vrea să cunoască limba maghiară, iar maghiarii aveau dreptate în a se simți, psihologic vorbind, victimele unui coșmar.

În plus, dificultățile maghiarilor de adaptare la cadrul reprezentat de statul român și autoritățile românești erau alimentate și de felul cum fuseseră văzuți românii de către maghiari înainte de 1918, altfel spus care erau stereotipurile prevalente în societatea maghiară cu privire la români. Dacă evreul era “cel lacom”, slovacul era “cel prost”, sârbul era “cel fioros”, românul era însă “cel murdar”. În același timp, românii erau considerați cei mai înapoiți din partea maghiară a Imperiului dualist, temperamentali și resentimentari, necinstiți, bețivi, în general analfabeți, având un cler cu un nivel de educație modest, “nu prea dornici de muncă, dar dacă erau convingși puteau lucra bine și din greu, însă acest lucru se întâmpla foarte rar; de obicei își cultivau pământul cât să nu moară de foame”. Indiferent dacă sau în ce măsură aceste stereotipuri se aflau în legătură cu realitatea, nu este deloc greu de înțeles de ce, în condițiile unui asemenea “orizont de așteptare”, cei mai mulți dintre maghiarii din România nu se puteau împăca cu noii “stăpâni”.

Două au fost domeniile unde conflictul româno-maghiar a avut accente acute în primii ani interbelici: cel educațional și cel privitor la proprietatea

²⁶ “Glasul minorităților”, Lugoj, an I, nr. 6/noiembrie 1923, p. 28-29.

²⁷ “Glasul minorităților”, an I, nr. 4/septembrie 1923, p. 11.

asupra pământului. Dacă în primul caz, tensiunile s-au perpetuat practic de-a lungul întregului secol XX, chestiunea rămânând una de prim-plan în cadrul raporturilor româno-maghiare, în cel de-al doilea a fost vorba doar de urmările - sociale, politice, economice și naționale - ale revoluționării de către autoritățile de la București a sistemului proprietății funciare, urmări resimțite acut mai ales în primul deceniu interbelic. Deci școala și proprietatea au fost mărul discordiei româno-maghiare în primii ani după 1918. Faptul nici nu este de mirare. Ce ar fi putut să inflameze spiritele mai mult decât o făceau transformările radicale din cadrul celor două instituții fundamentale ale oricărei societăți? Practic nu exista familie din Ardeal care să nu fie afectată, într-un fel sau altul, de cele două categorii de probleme; tot așa cum guvernele de la București și Budapesta, ca și forumul genevez, garant al sistemului de protecție a minorităților naționale, nu puteau să nu acorde o atenție deosebită celor două domenii.

Școala a fost percepută, pe bună dreptate, de noile autorități din Transilvania - locale și centrale - ca fiind un eficient instrument de omogenizare, capabil să accelereze unificarea națională, mai ales că elitele românești simțeau că țara lor era "înapoiată" potrivit standardele țărilor civilizate și prin comparație cu unele populații neromânești, mai instruite, ale propriei lor țări²⁸. Drept urmare, a debutat o adevărată "ofensivă culturală" ca program de unificare națională prin intermediul școlii. Toate guvernele din acea perioadă - Ion I. C. Brătianu (1918-1919), Alexandru Vaida-Voevod (1919-1920), Alexandru Averescu (1920-1921) și iarăși Ion I. C. Brătianu (1922-1927) - , ca și Consiliul Dirigent din Transilvania au acționat în acest sens, însă rolul decisiv a fost jucat la început de Resortul Cultelor și Instrucțiunii al Consiliului Dirigent, iar ulterior de Ministerul Instrucțiunii, condus de Constantin Angelescu în cele două guverne Brătianu.

Constantin Angelescu, în calitate de ministru al instrucțiunii în guvernul Brătianu din 1919, și-a propus să uniformizeze învățământul românesc din România până la începutul anului școlar 1919/1920. Proiectul a eșuat însă, nu numai datorită condițiilor din țară - România s-a aflat practic în război în acea perioadă -, cât mai ales din pricina rezistenței întâmpinate din partea românilor transilvăneni, doritori să conserve cel puțin un timp anumite particularisme locale și să abordeze chestiunea reformării sistemului de

²⁸ I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 29.

învățământ într-un mod gradual²⁹. Așa cum se exprima Onisifor Ghibu, secretar general al instrucțiunii publice din cadrul resortului mai sus amintit al Consiliului Dirigent, "Unificarea învățământului din întreaga țară este ș...ț este scopul nostru. Un proces de transformare atât de radicală nu se poate însă precipita. Trebuie să avem răbdare până ce cele patru organizații școlare, câte avem astăzi în țara întreagă, ca zestre a unui trecut vitreg, să poată face un singur întreg sănătos în temelii și în toate încheieturile lui. Să lucrăm în fiecare clipă pentru unificare, dar să nu forțăm împotriva firei lucrurilor"³⁰.

Acesta a fost spiritul în care a acționat Resortul Cultelor și Instrucțiunii din cadrul Consiliului Dirigent. Cum în decembrie 1918 anul școlar era început, primele măsuri adoptate de Resort au avut caracterul unor ajustări la situația existentă, urmând ca schimbările structurale să survină odată cu anul școlar următor (1919/1920). În ianuarie 1919 s-a instituit limba română ca limba oficială și s-a aplicat în cazul minorităților legea maghiară a naționalităților din 1868. De asemenea, s-a stabilit limba de predare în diferite tipuri de școli din Transilvania. În școlile particulare (confesionale), cel care susținea stabilimentul din punct de vedere financiar urma să stabilească limba de predare. În școlile primare de stat, limba majorității din cadrul unei comunități urma să fie folosită ca limbă de predare, existând însă și posibilitatea de a se institui clase paralele pentru elevi minoritari, în limba maternă, dacă exista un număr suficient de elevi. Învățământul în școlile secundare urma să se desfășoare în limba majorității din fiecare district, în timp ce limba de predare din învățământul liceal și superior urma să corespundă limbii majorității din întreaga regiune.

Acest decret din ianuarie 1919 reprezenta un compromis. Pe de o parte, românii încercau să utilizeze beneficiile rezultate din schimbarea stăpânirii, iar, pe de altă parte, se amâna uniformizarea sistemului de învățământ în întreaga Românie. Sistemul educațional din Vechiul Regat era exclusiv de stat, spre deosebire de Transilvania, unde supraviețuia sistemul conceput în deceniile anterioare în Ungaria. În Imperiul habsburgic, până la jumătatea secolului al XIX-lea, școlile fuseseră aproape exclusiv profesionale. Apoi, treptat, statul a început să se implice din ce în ce mai mult în chestiunile educaționale, pe măsură ce conștientiza rolul școlii în articularea națiunii.

²⁹ *Ibidem*, p. 59.

³⁰ Onisifor Ghibu, *De vorbă cu învățătorimea din Ardeal*, în *Prolegomena la o educație românească*, București, 1941, p. 322.

Astfel, în 1918, statul maghiar ajunsese să dețină aproape în exclusivitate învățământul superior și liceal, ca și o bună parte din cel primar și secundar. Cum statul român devenise moștenitorul direct al celui maghiar în Transilvania, autoritățile românești au preluat aproape toate școlile de stat din regiune, încercând măcar să blocheze procesul de maghiarizare ce se manifestase la sfârșitul veacului XIX și până la primul război mondial.

Operațiunea nu s-a dovedit deloc simplă, mai ales din perspectiva modestelor posibilități materiale ale statului român din acea vreme, ca și a lipsei acute de personal calificat. A fost ușor de proclamat că școlile de stat maghiare deveniseră școli de stat românești; mult mai dificilă a fost românizarea lor reală, în condițiile în care lipseau cărțile și manualele în limba română, profesorii erau puțini³¹, iar cei mai mulți dintre minoritari au boicotat de la început școlile de stat, chiar și cele în care se folosea limba lor maternă. Profitând de posibilitatea care le-a fost oferită de decretul Consiliului Dirigent din ianuarie 1919, iar apoi de așa-numitul Tratat al minorităților din decembrie 1919, Bisericile “neromânești” din Transilvania - catolică, calvină, luterană și unitariană - au lansat o amplă campanie de înființare de școli confesionale. Astfel, practic, aproape pe lângă fiecare școală de stat a apărut, la concurență, o școală confesională, preoții și ierarhii Bisericilor mai sus amintite exercitând presiuni susținute asupra enoriașilor, cu scopul boicotării școlilor de stat.

Această concurență între școlile de stat și cele confesionale în Transilvania, transformată uneori în confruntare deschisă, a debutat într-un moment în care, înainte de semnarea Tratatului de Trianon, unii mai sperau că soarta Adealului nu era pecetluită. Iar urmările s-au manifestat pe diverse planuri. În primul rând, liderii românilor transilvăneni reuniți în cadrul Consiliului Dirigent au simțit că bunăvoința cu care considerau ei că îi trataseră pe minoritari le fusese trădată, ceea ce i-a determinat să-și

³¹ Drept urmare, pe de o parte, au fost menținute cadrele didactice maghiare care au depus un jurământ de loialitate față de statul român, iar, pe de altă parte, s-a încercat recrutarea de personal didactic insuficient calificat (pensionari, studenți, funcționari etc.), pentru “calificarea” căruia s-au organizat cursuri scurte, “intensive”, la Cluj și în alte orașe transilvănene, în timpul verii, în perioada 1919-1920. Aceștia oameni ar fi trebuit ulterior să-și continue studiile, ceea ce rareori s-a întâmplat. Astfel, ca de multe ori în istoria românească, o măsură concepută inițial ca provizorie, a devenit definitivă, cu evidente urmări pernicioase. În acest caz, era vorba de discreditarea sistemului educativ românesc, ca și despre faptul că oamenii respectivi era plătiți mai prost și priviți ca inferiori de către elevii și colegii lor (Onisifor Ghibu, *O pagină din istoria învățământului nostru: profesorii cursiști din Transilvania*, în *Prolegomena ...*, p. 390-395) Abia în iulie 1922 Constantin Angelescu a decis desființarea, în 1923, a Comisiei interimare de la Cluj menită să legitimizeze pe “cursiștii” din 1919-1920 care nu-și finalizaseră studiile (A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucțiunii*, dos. 572/1922, f. 36-37).

înăsprescă atitudinea în chestiunea școlară. În al doilea rând, s-a instalat o stare conflictuală în chestiuni educaționale, mai ales între minoritarii unguri și autoritățile românești, stare care, în pofida existenței unor momente de recrudescență a tensiunii și a unora de acalmie relativă, s-a menținut în întreaga perioadă interbelică. În sfârșit, oficialitățile de la București au început să respingă din ce în ce mai pronunțat tendințele de tip regionalist ale liderilor românilor ardeleni. Probabil că și chestiunea școlară a contribuit la adoptarea deciziei de desființare, în primăvara lui 1920, a Consiliului Dirigent.

Înființarea într-un răstimp scurt a sute de noi școli confesionale a presupus un efort financiar deosebit din partea Bisericilor minoritare, ca și a enoriașilor lor, care au fost supuși la taxe pentru aceasta. Iar fenomenul se petrecea într-un moment când averile Bisericilor respective primiseră lovituri grele în urma aplicării reformei agrare. La fel s-a întâmplat și cu EMKE, Asociația Maghiară de Educație Publică, ale cărei proprietăți fuseseră confiscate de către Consiliul Dirigent în toamna anului 1919. Acuzată de iredentism, EMKE a trebuit să facă față unei supravegheri atente din partea autorităților românești. Implicarea asociației în colectarea de fonduri pentru ajutorarea școlilor confesionale a atras atenția Direcției Poliției și Siguranței Generale din cadrul Ministerului de Interne, care a informat Ministerul Instrucțiunii, în vara lui 1922, cu privire la natura activităților EMKE³².

Concurența dintre școlile de stat pentru minoritari și cele confesionale dădea naștere pe plan local la animozități și tensiuni. Spre exemplu, un învățător “de stat” dintr-o comună din județul Trei Scaune a afișat în sunetul tobei următorul anunț la începutul anului școlar 1922/1923: “Contribuțiile impuse pentru școala confesională nu sunt obligatorii pentru nimeni, fiindcă statul nu le va încasa legal. [...] Să aibă populația mai mare încredere în școala de stat, unde nu trebuie să plătească contribuții, fiind instrucția total gratuită, ba chiar copiii vor primi și cărți, și caiete în mod gratuit. Poporul va vedea la finele anului că și în școală se educă astfel de unguri, dacă nu mai buni, ca în școala confesională. Statul a dat poporului școală gratuită, ca să îl salveze de sarcini, dar poporul, sedus de unele persoane, are frică de ea. Se dorește a susține din buzunarul poporului școli confesionale, unde nu se poate preda în alt fel decât în școala de stat. Școala de stat e și mai sănătoasă pentru copii, și

³² A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucțiunii*, dos. 29/1922, f. 55.

părintele care este îngrijorat pentru sănătatea copilului său, își face cont serios unde să-l dea”³³.

O astfel de atitudine din partea învățătorului de la școala de stat din comuna respectivă a dat naștere la o reacție din partea Consiliului Dirigent al Eparhiei Reformate din Transilvania, care a solicitat ministrului instrucțiunii “a împiedica astfel de abuzuri și a chema pe învățătorul, care pe această cale vrea să răstoarne pacea confesională, la ordine”. Referatul funcționarului de la București care s-a ocupat de caz a avut în vedere următoarea soluție, însușită de altfel și de dirigitorii Ministerului Instrucțiunii: “Sunt de părere să se comunice în mod confidențial revizorului școlar din Trei Scaune să lucreze cu prudență în chestiunea școlilor confesionale străine și să se ferească de ordine date în scris. Se va răspunde Episcopatului reformat din Cluj că Ministerul a luat act de protestul său și că a dat ordin în consecință”³⁴.

Acest caz este ilustrativ în privința situației de confruntare dintre școlile de stat pentru minoritari și cele confesionale. Statul român, preluând școlile deținute anterior de statul maghiar și dorind să respecte litera Tratatului minorităților, ce prevedea obligativitatea statului de a oferi învățământ primar gratuit în limba maternă a minoritarilor, și să etatizeze, în spiritul tradiției din Vechiul Regat, cea mai mare parte a sistemului educațional, a deschis școli pentru minoritari, ca și școli mixte în regiunile unde situația etnică o impunea. Însă minoritarii, în cazul de față maghiarii, au refuzat să urmeze astfel de școli, preferând să înființeze noi școli confesionale, cu mijloace materiale uneori precare și de multe ori în localuri improvizate. Astfel s-a ajuns la o situație paradoxală. Existau locuri unde școala de stat, având un sediu corespunzător și beneficiind de asistența financiară a statului, era aproape goală, în aceleași timp în care școala confesională dispunea de elevi, dar nu avea spațiu și materiale didactice, iar banii erau de multe ori insuficienți.

În asemenea cazuri, tensiunea de natură națională își făcea simțită prezența. Autoritățile experimentau frustrarea datorată faptului că eforturilor lor de a respecta un tratat ce le fusese impus cu forța de către marile puteri li se răspundea cu ostilitate din partea minoritarilor. Iar aceștia din urmă se

³³ *Ibidem*, f. 76.

³⁴ *Ibidem*.

simțeau discriminați pe motive naționale și religioase³⁵, nepermițându-li-se să-și educe copiii așa cum doreau³⁶. Profesorii și învățătorii de la unele școli de stat se aflau uneori într-o stare de șomaj mascat, lipsiți fiind de obiectul muncii: elevii. Oficialitățile române priveau cu suspiciune faptul că școlile confesionale depindeau de autorități religioase cu sediul în străinătate³⁷ și considerau că multe dintre aceste școli fuseseră fondate doar pentru a se opune noii guvernări românești și pentru a-i angaja pe profesorii maghiari care refuzaseră credința României și fuseseră dați afară din slujbe.

Pe de altă parte, autoritățile nu-și puteau permite, așa cum ar fi vrut, să desființeze toate școlile confesionale neromânești. Ceea ce puteau face însă era să încurajeze tacit și cu precauție presiunile locale în favoarea școlilor de stat - așa cum s-a întâmplat în cazul prezentat mai sus - și să articuleze un cadru legal care să permită blocarea tendințelor antiromânești ale unora dintre școlile confesionale. Dintre măsurile adoptate în acest sens, pot fi amintite: interzicerea, încercată fără succes încă din vara lui 1921, ca și în toamna lui 1922, dar pusă parțial în aplicare începând cu septembrie 1923 (ordinele 100 088 și 100 090), ca elevii care făceau parte dintr-o minoritate etnică să se înscrie la școala ce aparținea de altă minoritate și ca elevii de o anumită confesiune religioasă să se înscrie la școlile altei confesiuni; impunerea obligativității ca și în școlile confesionale să se predea limba română, istoria românilor și geografia României; retragerea dreptului de publicitate - recunoașterea de către stat a diplomelor - pentru școlile care nu îndeplineau anumite condiții (sediul, dotare, profesori calificați și cunoscători ai limbii române, număr de elevi și altele); desființarea școlilor confesionale ai căror profesori sau elevi își manifestau deschis ostilitatea față de statul român;

³⁵ Este interesant de remarcat faptul că deși conflictul părea de multe ori de natură confesională, cel mai adesea el nu avea de-a face câtuși de puțin cu acest aspect. Pentru că nu era o confruntare între românii ortodocși sau greco-catolici susținuți de stat și maghiarii catolici, calvini sau unitarieni, cu atât mai puțin între școlile confesionale românești și cele neromânești, ci era o luptă de natură pur națională.

³⁶ A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, *Politica internă, 1920-1923*, vol. 43, f. 82. Un episcop reformat din Ardeal enumeră într-un interviu acordat unei gazete ungurești în noiembrie 1921 nemulțumirile maghiarilor din România cu privire la chestiunile educaționale: preluarea de către stat a fostelor școli confesionale; existența școlilor mixte, directorii școlilor de stat nu puteau fi decât români; coborârea standardului de calitate în școlile pedagogice românești; pierderea dreptului de publicitate pentru multe școli confesionale minoritare; nefinanțarea de către stat a acestor școli ș.a.

³⁷ În vara anului 1921, deci la un an de la semnarea tratatului de pace cu Ungaria, reprezentanții școlilor confesionale maghiare din Transilvania purtau, spre stupefacția guvernanților români, corespondență oficială cu autoritățile școlare de la Budapesta (vezi "Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii, Secretariatul General Cluj", II, nr. 1/15 iulie 1921, Cluj, p. 14). În plus, au fost necesari circa patru ani și nenumărate ordine și circulare emise de la București până când diversele autorități confesionale neromânești din Ardeal s-au simțit obligate să folosească în corespondența oficială cu instituțiile statului român nu numai limba maghiară, ci și limba oficială a statului (*Ibidem*, nr. 4/1 martie 1922, p. 145-146; nr. 7-8/1922, p. 161).

instituirea așa-numitei “zone culturale”, menită a încuraja stabilirea de cadre didactice din Vechiul Regat în regiunile recent unite cu România³⁸.

Interdicția pentru școlile confesionale de a primi elevi de altă confesiune, acțiune ce avea drept scop minimal încetarea maghiarizării evreilor, șvabilor, sașilor și chiar a unor români, a fost resimțită ca o mare “jignire” de către maghiari și Bisericele minoritare, ca și de către evreii care fuseseră în marea lor majoritate maghiarizați. Ministerul Instrucțiunii de la București, ca și organisme locale responsabile de învățământ au fost bombardate cu memorii, petiții și proteste. Un exemplu în acest sens este memoriul unor evrei din Oradea, redactat în vara anului 1922, care protestau împotriva faptului că ai lor copii nu mai puteau urma liceul catolic din localitate³⁹. Plin de patetism, textul respectiv oscila de la obediență⁴⁰ la fermitate⁴¹, de la acuzații de încălcarea a legislației interne și tratatelor internaționale semnate de România la amenințări voalate privitoare la urmările aplicării acelei măsuri guvernamentale⁴². Finalul conținea o cerință imperativă: “Cerem sistarea unei încercări teritoriale foarte periculoase pe teren pedagogic, care ar determina un scandal de cultură, tulburând adânc sufletele și cauzând haos și prăbușirea existențelor”⁴³. Deși răspunsul

³⁸ Așa-numita “zonă culturală”, care în Transilvania fusese instituită din 1920 (I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 58) și cuprindea județele de la granița cu Ungaria și pe cele secuiești, a căpătat caracter permanent o dată cu intrarea în vigoare a Legii învățământului primar din 1924. Profesorii și învățătorii veniți din alte părți ale țării și care desfășurau “o activitate rodnică în școală și afară de școală” primeau un spor de 50% din salariu (A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucțiunii*, dos. 146/1924, f. 16-17). Deși prevederea îi viza, evident, pe românii regăteni veniți în Transilvania pentru a conferi consistență “cordonului cultural” de la frontiera cu Ungaria și pentru a face apostolat printre secui, au existat și cazuri când unii maghiari au solicitat indemnizația respectivă: “Și noi, ca și colegii noștri români de naționalitate, ... simțim greutatea traiului, scumpetea ce crește din zi în zi. Dorim ca și noi ... să putem intra cu mai puțină grijă în fața micilor noștri școlari și să ne putem împlini datoria spre folosul patriei noastre cu sfințenie, abnegațiune și să ne putem ușura traiul, ca cu atât mai eficace să fie depusă munca de noi pe altarul sfânt al patriei” (*Ibidem*, f. 157). Solicitarea le-a fost respinsă, fapt ce a întărit părerile maghiare despre semnificația “zonei culturale”: “unde din teritoriul îndepărtat al populației majoritare se aruncă o trupă aleasă și pregătită cu metode speciale de război, asigurându-i și o soldă deosebită. ș...ț Ce egalitate de drepturi și ce morală e aceea când o fracțiune considerabilă a cetățenilor, guvernul statului, fără orice procedură formală, o condamnă la execuție spirituală și morală și pe lângă aceea, premiul deosebit al celor ce se angajează să o facă îl dă din impozitele jertfelor șvictimelorț, rânduie spre acoperirea trebuințelor publice?!” (Andrei Bitay, *Zona culturală*, în “Glasul minorităților”, II, nr. 8-9/august-septembrie 1924, p. 10).

³⁹ A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucțiunii*, dos. 29/1922, f. 83-89.

⁴⁰ “Știm, de asemenea, că guvernul actual al țării noastre a ridicat standardul democratismului și principiul frumos de egalitate a tuturor cetățenilor” (*Ibidem*, f. 83).

⁴¹ “Toți suntem cetățeni români, pătrunși de simțurile obligamentelor conexeate cu această cetățenie, însă conștienți că avem și drepturi egale cu ceilalți cetățeni români” (*Ibidem*).

⁴² “Dacă cârmuitorii statului ar încerca să rupă cu forța firele care leagă o fracțiune din popor de cultura și limba proprie, chiar dacă s-ar evidenția un succes negativ aparent trecător, pe termen lung nu s-ar obține rezultatul dorit și mai ales nu s-ar strânge legăturile sufletești ale acelei fracțiuni naționale cu statul, ci din contră ar rezulta o îndepărtare irațională și inutilă” (*Ibidem*, f. 84).

⁴³ *Ibidem*, f. 89.

autorităților a fost unul de genul “legea se aplică, nu se negociază” - cu amendamentul că acei elevi care își începuseră studiile în anii trecuți și le puteau continua la liceul respectiv, noua reglementare aplicându-se doar la cei care intrau în clasa I de liceu -, este destul de probabil faptul că acei dintre minoritari care cunoșteau și speculau obiceiurile administrației românești au putut să-și rezolve problemele fără a face apel la petiții și proteste. Cert este însă faptul că și în anii ce au urmat destui elevi minoritari au putut urma școlile altor confesiuni. În orice caz, din punct de vedere legislativ, chestiunea a fost reglementată definitiv, în sensul dorit de autoritățile românești, prin Legea învățământului particular din decembrie 1925.

O altă chestiune care a contribuit la tensionarea relațiilor dintre minoritarii maghiari și statul român a fost aceea a cadrelor didactice de etnie maghiară. Primii care au început să aibă probleme au fost învățătorii și profesorii maghiari din școlile publice, cărora Consiliul Dirigent din Transilvania le-a condiționat, în decembrie 1918 și februarie 1919, rămânerea în posturi de prestarea unui jurământ de fidelitate față de statul român. Măsura nu era tocmai legală câtă vreme tratatul de pace cu Ungaria nu fusese încă semnat, însă era necesară din perspectiva situației din Transilvania, aflată practic în război în acea vreme. În fond, ar fi fost și ridicol ca statul român să plătească funcționari infideli și ostili. Urmând sfaturile venite din partea oficialităților de la Budapesta și a liderilor Bisericii maghiare, mulți profesori au refuzat prestarea jurământului, fiind menținuți în posturi în anul școlar 1918/1919, dar dați afară la debutul anului școlar următor. Chestiunea s-a reglementat definitiv după semnarea Tratatului de la Trianon, când cadrele didactice minoritare, la fel ca toți funcționarii din Transilvania, au fost invitate, prin jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1674 din 27 iunie 1920, să presteze jurământul de fidelitate. Li s-a oferit un termen de o lună pentru această operațiune, iar pentru învățarea limbii române li s-a acordat un an. Dacă primul termen a fost în general respectat, cei mai mulți dintre profesorii minoritari prestând jurământul cerut, cel de-al doilea s-a dovedit nerealist. Aveau să mai treacă câțiva ani până când profesorii și învățătorii minoritari din școlile de stat au trebuit să se confrunte cu examenele de limbă română care să le ateste competența în domeniu.

În 1924 a venit și rândul profesorilor și învățătorilor minoritari din școlile confesionale să demonstreze că merită să fie dascăli în România. În conformitate cu ordinul 100 090 din septembrie 1923, “cu începere de la 1

septembrie 1924 nu se vor mai admite ca profesori de Limba Română, Istoria Românilor, Geografia României și Drept la școlile confesionale decât acei profesori care vor trece între 15 august și 1 septembrie 1924 examenul pe care-l trec anul acesta profesorii de la școlile statului cu limba de predare minoritară, examen de limba și literatura română, Geografia României, Constituția Țării și Istoria Românilor. Ceilalți profesori confesionali, fără considerare de specialitate, vor avea să treacă, în același termen, examen de limba și literatura română”⁴⁴. Singurii dispensați de examenele respective erau profesorii și învățătorii “care au împlinit vârsta de 60 de ani, ori serviciu de 30 de ani, cu condiția ca autoritatea confesională să se îngrijească de a se preda obiectele de mai sus în conformitate cu dispozițiile luate de Minister”.

Aceste dispoziții au dat naștere la nemulțumiri, proteste și încercări de eludare a prevederilor legale, dar și, în unele cazuri, la manifestări ale dorinței de respectare a legii. Episcopia Romano-Catolică din Alba Iulia solicita ca ministerul de resort să-i plătească pe “învățătorii însărcinați de confesiuni ca să predea limba română”, iar Consiliul Dirigent al Statusului Romano-Catolic din Transilvania cerea ca Ministerul Instrucțiunii “să aducă pe contul statului un profesor de specialitate” la Liceul catolic din Miercurea Ciuc, deoarece “profesorii noștri ... nu cunosc încă limba românească”, iar “din cauza expropriării proprietăților sale, fondul de studii al Statusului romano-catolic ardelean nu este în stare de a aduce jertfe extraordinare pentru susținerea școlilor lui”. Mai mult decât atât, Consiliul local din Miercurea Ciuc oferea parohiei catolice din localitate un “certificat de paupertate”, în care se afirma că parohia respectivă “n-are avere imobilă, nici fonduri de întreținere din care ar putea acoperi în total cheltuielile ce se ivesc cu ocaziunea propunerii limbii române în școala confesională minoritară romano-catolică din localitate”. Evident că la aceste cereri de finanțare a școlilor confesionale, în condițiile în care se desfășura o luptă acerbă între acestea și cele ale statului, oficialitățile nu puteau decât să dea răspunsuri negative. Motivele acestor refuzuri erau clare, așa cum va evidenția ministrul instrucțiunii, Constantin Angelescu: “... Domniile Voastre voiți să plătească statul pe toți învățătorii, să clădească și să întrețină toate școlile? Cu alte cuvinte, statul să dea tot și școala să fie a Domniilor Voastre? Este iarăși o imposibilitate”⁴⁵.

⁴⁴ A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucțiunii*, dos. 615/1924, f. 16, 73.

⁴⁵ C. Angelescu, *Lege pentru învățământul primar al statului (școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școale și clase speciale pentru copii debili și anormali educabili)*, București, 1925, p. 173-174

O dovadă a faptului că statul român nu-și propunea ca prin examenele de acreditare a profesorilor și învățătorilor minoritari din școlile confesionale să-i îndepărteze pe aceștia din învățământ o reprezintă organizarea, pe speze publice, a unor cursuri de pregătire, în vara lui 1924, în mai multe orașe ardelen. Însă existau destule cadre didactice în întreaga Transilvanie care n-au făcut sau n-au putut face nici cel mai mic efort pentru a-și însuși limba oficială a statului. Așa cum remarca un inspector care a vizitat diverse școli minoritare din județul Ciuc, “învățătorii confesionali și de stat maghiari ..., parte din cauza bătrâneții și a surmenajului, parte din antipatie și ură milenară, nu mai pot sau nu vor să învețe românește. [...] A propune limba română în felul cum s-a propus de învățătorii bătrâni, cu peste 20 de ani vechime, înseamnă a batjocori și a poci limba românească. Chiar și copiii râd de pronunțarea caraghioasă cum o fac acești învățători. Aceasta nu se mai poate tolera pe viitor”.

Vrând-nevrând, treptat, chiar dacă la început s-au opus, autoritățile confesionale minoritare au trebuit să accepte inspectarea stabilimentelor lor școlare de către funcționarii Ministerul Instrucțiunii. Dacă la început au fost cazuri când nu s-au permis inspecțiile sau când nu s-au semnat rapoartele de inspecție pentru că nu erau redactate în limba maghiară, odată cu trecerea timpului diriguitorii confesiunilor minoritare, ca și cei ai școlilor lor au înțeles că o astfel de atitudine ostilă atrăgea automat retragerea dreptului de publicitate sau chiar închiderea unităților școlare respective. Oficialitățile nu aveau nevoie de prea multe motive pentru a închide niște stabilimente pe care le considerau focare ale șovinismului.

Rapoartele de inspecție oferă o imagine nuanțată asupra atitudinii pe care reprezentanții statului român în domeniul școlar o aveau față de școlile confesionale, ca și asupra situației învățământului confesional maghiar din Transilvania. Unii dintre inspectori acționau în spiritul unei apropieri de minoritari, așa cum a fost cazul Aureliei Piposiu: “în toate inspecțiile pe care le-am făcut am căutat mai mult să cunosc sentimentul ce-l nutresc elementele minoritare față de noi și în toate școlile m-am purtat cu mult tact și m-am folosit de toate mijloacele pentru a câștiga generația tânără” și “în anul școlar ce urmează îmi voi da toată silința să pătrund în sufletul instituțiilor și cunoașterea de-amănuntul a progreselor făcute pe teren cultural românesc și în special sentimentelor ce nutrește fiecare școală față de patrie. Am credința că prin metoda mea împăciuitoare să pot câștiga nu numai elementele

minoritare tinere, dar și o bună parte din corpul didactic”⁴⁶. Sau erau rapoarte de inspecție care subliniau eforturile făcute de unele școli confesionale de a se adapta la noile realități ale României. Spre exemplu, un asemenea raport al unei inspecții făcute în decembrie 1923 la Liceul Unitarian din Cristuru Secuiesc, semnat și de inspectorul Nicolae Regman, și de directorul și profesorii maghiari ai liceului, se încheia astfel: “Pe calea legalității, a ordinii și sincerității ne vom întâlni întodeauna ca prieteni!”⁴⁷.

Însă alți inspectori - de fapt, cei mai mulți dintre ei - nu descopereau prea multe motive de optimism în inspecțiile pe care le făceau. Un raport de inspecție la Liceul catolic “Marianum” din Cluj, din primăvara anului 1923, ilustra cum, la peste patru ani de la unire, în inima Transilvaniei se făcea educație maghiară: “istoria și geografia se predau în ungurește de unguri, cu tendințe antinaționale ..., iar limba română se predă de persoane care abia îngână românește”; “la clasa a II-a secundară ... profesorul m-a așteptat cu poezia *Ce te legeni, codrule?*, de Mihai Eminescu. Câte zile va fi chinuit pe eleve ca s-o memoreze nu știu; dar știu că copilele nu cunoșteau înțelesul material al nici unui cuvânt din poezia recitată, nici echivalentul lui în ungurește”; iar geografia se predă, în anul școlar 1922/1923, după harta Ungariei antebelice⁴⁸.

Alte rapoarte arătau cum unele școli funcționau fără autorizație, în mod clandestin, nu aveau sedii proprii, activând de multe ori în localuri improprie procesului de învățământ, nu dispuneau de materiale didactice, conducerile lor exercitau presiuni asupra elevilor minoritari ai căror părinți îndrăzniseră să-i înscrie la o școală de stat, “elevii în răspunsurile lor dovedeau că nu s-a făcut printre ei nici o încercare de începere a învățării limbii române”⁴⁹, alți elevi ridiculizau limba română și răspundeau cu obraznicie la întrebările inspectorilor, pe coridoarele unor școli era pictat tricolorul maghiar, se serbau și se comemorau “evenimente și persoane politice din Ungaria, în același timp în care era sfidate sărbătorile românești”⁵⁰, existau elevi care nu erau capabili să spună în limba română “numele Majestaților Lor și al țării în care trăiesc”⁵¹, unii dintre directori erau

⁴⁶ A.N.I.C., dos. 615/1924, f. 39, 77.

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 628/1924, f. 3.

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 510/1923, f. 119-120.

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 628/1924, f. 20.

⁵⁰ “Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii, Secretariatul General Cluj”, II, nr. 10/1 decembrie 1921, p. 113.

⁵¹ A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucțiunii*, dos. 615/1924, f. 42, 44.

“șoviniști încarnați, care dădeau elevilor o educație intransigentă maghiară”⁵². Cel mai adesea, asemenea rapoarte de inspecții prefigurau retragerea dreptului de publicitate sau chiar închiderea/desființarea școlii. Uneori chiar presa de la Budapesta consemna motivele pentru care unele școli fuseseră închise: se cânta imnul maghiar, iar elevii răspundeau că Brașovul se află în Ungaria.

Pierderea dreptului de publicitate însemna că școala respectivă nu mai putea oferi absolvenților săi diplome recunoscute de stat. Cel care își finaliza studiile la o asemenea școală și dorea să obțină un certificat care să ateste acest lucru trebuia să susțină, contra cost, un examen în fața unei comisii speciale, alcătuită din profesori români. Rezultatele erau de obicei catastrofale. Spre exemplu, 95% din cei 830 de elevi de la un liceu maghiar din Arad au căzut la examenul susținut în fața unei comisii de profesori români: “examinatori necunoscuți pun întrebări îngrozitoare și cu mare neîncredere”⁵³. O analiză maghiară a rezultatelor de la diferite licee ungurești din Transilvania fără drept de publicitate scotea în evidență faptul că elevii maghiari aveau șanse mici să promoveze⁵⁴. Autoritățile școlare românești împărțeau aceeași opinie. Numai explicațiile acestui fenomen erau văzute ca fiind diferite: maghiarii le puneau pe seama relei-voințe a examinatorilor români, iar românii considerau că elevii maghiari erau slab pregătiți la limba română, istoria și geografia României, în special datorită faptului că dascălii lor nu-și făceau datoria și nu-și îndrumau corespunzător ciracii. Adevărul era, probabil, undeva pe la jumătatea drumului.

Odată pierdut dreptul de publicitate, el era foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de recăpătat, în ciuda eforturilor pe care le făceau autoritățile profesionale în subordinea cărora se afla școala respectivă. Spre exemplu, episcopul romano-catolic al Transilvaniei, Gusztáv Cáról Mailáth, se plânga ministrului instrucțiunii în februarie 1924 cu referire la cazul școlii de fete din Odorheiul Secuiesc: “... oare Dl. Inspector a avut dreptate ... să ridice dreptul de publicitate al școlii în chestie? Au meritat bunele surori această pedeapsă? Se poate oare observa o rea intențiune sau o contumație din partea acestor surori? N-au dat ei [*sic!*-n.aut.] dovadă de promptitudine și zelul pentru a face tot posibilul și a satisface cerințelor și dispozițiilor

⁵² *Ibidem*, dos. 630/1924, f. 13.

⁵³ Árpád Paál, *Nu e permis a trânti viitorul*, în “Glasul minorităților”, II, nr. 5/mai 1924, p. 1.

⁵⁴ Spectator, *Icoana vremii în școlile secundare*, în “Glasul minorităților”, II, nr. 10-12/octombrie-decembrie 1924, p. 15-18.

Ministeriale? Și n-am făcut și eu tot ce îmi stă în putință pentru a executa toate ordinele respective ale Excelenței Voastre? [...] Faptul că în același oraș s-a înființat și o școală de stat de același caracter nu poate fi cauza ridicării dreptului bisericii noastre de a menține școlile sale legale”⁵⁵. Iar episcopul reformat din Ardeal, Nagy Károly, se plângea aceluiasi ministru al instrucțiunii, în iunie 1924, de faptul că după ridicarea dreptului de publicitate la unele din școlile Bisericii calvine s-au remediat deficiențele care determinaseră degradarea stabilimentelor respective, dar nimeni nu mai venise, în ciuda cererilor și promisiunilor repetate, să constate dacă școlile își puteau recăpăta statutul pierdut. Între timp, se lamenta Nagy într-o limbă română aproximativă, “elevi sunt siliți de a pune examen în fața unui comisie, ai cărui membri lor sunt necunoscuți, din cauza cărei e natural ca nu poate arăta un succes îndestulător”⁵⁶.

O altă problemă a învățământului confesional maghiar din Transilvania era aceea a programelor și, implicit, a manualelor. Câțiva ani după unire s-au folosit vechile manuale și programe de pe vremea monarhiei bicefale. De asemenea, se utilizau cărți și materiale didactice tipărite în Ungaria postbelică, dintre care unele cu evident caracter antiromânesc. Însă pe măsură ce autoritățile școlare românești au izbutit să desfășoare inspecții în stabilimentele educaționale confesionale, iar avertismentele ce au urmat, privitoare la pierderea dreptului de publicitate sau chiar închiderea școlilor, au vizat și chestiunea programelor și manualelor, situația a început să se schimbe. Treptat, cărțile și manualele n-au mai putut fi utilizate decât dacă aveau aprobarea Ministerului Instrucțiunii, iar programele au trebuit adaptate după cele din învățământul public, deoarece era singura soluție ca absolvenții instituțiilor de învățământ particulare să poată trece examenele, iar după 1925 să poată lua bacalaureatul. Eforturile finanțatorilor școlilor confesionale în privința schimbării programelor și seturilor de manuale, dar și lentoarea desfășurării acestui proces sunt ilustrate de cererea Consiliului Dirigent al Statusului Romano-Catolic din Transilvania adresată în mai 1923 Ministerului Instrucțiunii: “... programa noastră nouă de învățământ ... se conformează gradativ către programa școlilor de Stat. [...] Vă rugăm cu profundă stimă Domnule Ministru ca, luând în considerare împrejurările grave de trai și

⁵⁵ A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucțiunii*, dos. 628/1924, f. 9. De altfel, Mailáth era un adversar declarat al Transilvaniei românești, el protestând vehement la Conferința de pace de la Paris împotriva stăpânirii de către România a provinciei.

⁵⁶ *Ibidem*, dos. 630/1924, f. 129.

spesele enorme ale părinților împreună cu frecventarea școlii, [să] binevoiați a ne da sprijinul moral și material; fie-ne totodată permis a vă ruga, Domnule Ministru, ... să binevoiați a ne retrimite manualele după examinarea lor, fiind ele, cu oarecare excepțiuni, proprietatea elevilor”⁵⁷.

Un aspect inedit al procesului de adaptare a programelor școlilor confesionale la cerințele educaționale ale Ministerului Instrucțiunii a fost acela referitor la tensiunile provocate de dispoziția ministerială, de la începutul anului școlar 1922/1923, de a se introduce obligativitatea studierii limbii franceze în locul celei engleze. În ciuda avertismentelor repetate venite de la minister, în decembrie 1922 și martie 1923, conducerile școlilor confesionale maghiare nu s-au conformat decât spre sfârșitul anului școlar, solicitând însă amânarea examenelor pentru luna septembrie. Autoritățile educaționale românești au acceptat cererea, dar nu ridicat pedeapsa avertismentului, ce prefigura ridicarea dreptului de publicitate: “... avertismentul - oricât ar cere-o școlile în chestiune - nu poate fi retras, pentru că atât pentru interesul statului, cât și pentru interesul elevilor, direcțiunile școlilor avertizate trebuie să-și dea în sfârșit seama că un ordin al statului român nu este o hârtie pe care - chiar când se repetă - să o arunce la coș”⁵⁸. Opoziția bisericilor protestante se întemeia pe faptul că ele aveau mai multe legături cu lumea anglo-saxonă decât cu cea francofonă. Românii răspundeau că nimeni nu împiedica școlile confesionale ca, “după ce au introdus limba franceză, să mențină și pe cea engleză”.

Uneori confruntarea pe tărâm școlar dintre români și maghiar degenera, așa cum s-a întâmplat în mai 1924 în comuna Joseni din județul Ciuc. Cu prilejul unei serbări câmpenești pentru sărbătorirea “Zilei păsărilor și a arborilor”, discursul unui profesor maghiar, Anton Szakacs, a avut și un pasaj ce a stârnit revolta românilor: “Ziua de astăzi încă nu e ziua bucuriei, dar avem speranță că această zi va sosi și speranța ne este numai în voi. O zi de bucurie adevărată va fi numai atunci când, împreună cu grupurile de oameni care serbează ziua păsărilor și a arborilor, vor sărbători și păsările”. Profesorii de la școala românească s-au revanșat prin nerecunoașterea victoriei unor elevi maghiari în competițiile sportive din cadrul acelei serbări și prin confiscarea steagului școlii maghiare. Încercarea lui Szakacs de a recupera stindardul s-a lovit de opoziția unui profesor român: “... profesorul

⁵⁷ A.N.I.C., *Fond Ministerul Instrucțiunii*, dos. 510/1923, f. 53.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 116-117.

Negoescu m-a lovit în cap cu ruda steagului, vulnerându-mă la frunte, ochi și nas, încât pe urma loviturii mi s-a pornit sângele pe nas și pe gură. În acest moment Gheorghe Antoniu Kiss s-a aruncat între noi pentru a-l împiedica pe profesorul Negoescu de a-și continua bătălia sângeroasă. Cu toate acestea, profesorul Negoescu, fiind mult superior în ce privește forța fizică, mi-a aplicat alte două lovituri cu pumnul, dintre care o lovitură grea în ceafă m-a doborât la pământ, făcându-mă să-mi pierd conștiința, așa că nu am mai auzit nimic decât strigătul de «hurra» al grupului numeros de elevi români”⁵⁹.

Fără a generaliza acest incident și fără a încerca noi să dăm sentințe, după trei sferturi de secol, în acest caz, putem totuși afirma că pasiunile naționale exacerbate își găseau uneori, în primii ani interbelici, un natural, dar în același timp nefericit teren de afirmare și în domeniul educațional. Explicația de natură psihologică este relativ simplă: era prea devreme ca maghiarii să-și uite vechiul statut și să-și inhibe suferințele datorate faptului că fuseseră “răpiți din o cultură mai înaltă, ajungând sub guvernare și în situație socială orientală”⁶⁰; iar românii nu-și puteau reprima dorința de a valorifica extraordinara revanșă istorică pe care și-o luaseră față de maghiari la finalul primului război mondial. Sau altfel spus, tensiunea provenea și din faptul că unii sperau că situația respectivă nu era decât temporară, iar ceilalți erau iritați că exista, în fond, și această posibilitate. Oricum, nu este greu de bănuțit ce impact puteau avea incidente ca cel prezentat mai sus asupra șanselor de conviețuire pașnică în diverse comunități locale cu populație mixtă: timpul necesar pentru uitarea unor asemenea confruntări se număra în ani, dacă nu chiar în decenii.

În sfârșit, un alt motiv major al tensiunii dintre români și maghiari în Transilvania l-a constituit operațiunea de românizare a Universității din Cluj. Imediat după unirea Ardealului cu România s-a pus problema transformării Universității din Cluj, care fusese cea de-a doua mare universitate din Ungaria, după cea din Budapesta, într-o instituție românească. Refuzul profesorilor maghiari ai universității de a presta jurământul de fidelitate față de statul român în mai 1919 a condus la destituirea lor și la preluarea instituției de către români⁶¹. Reorganizată în lunile ce au urmat, printr-un efort major al întregii lumi academice românești, Universitatea și-a deschis

⁵⁹ *Ibidem*, dos. 622/1924, f. 110.

⁶⁰ “Glasul minorităților”, I, nr. 6/noiembrie 1923, p. 27.

⁶¹ I. Livezeanu, *op.cit.*, p. 260-265; Traian Udrea, *Aspecte privind dezvoltarea învățământului din România în perioada interbelică*, în “Revista istorică”, tom I, nr. 3/1990, p. 280-281.

porțile pentru studenți în anul universitar 1919/1920 și a fost inaugurată cu mare fast în perioada 31 ianuarie-2 februarie 1920. O evoluție asemănătoare a cunoscut și Academia de Drept din Oradea. De asemenea, au fost înființate și organizate alte instituții de învățământ superior românesc în Transilvania: Academia de Agricultură din Cluj și Școala Politehnică din Timișoara.

Pierderea Universității din Cluj a fost resimțită cu mare durere de toți maghiarii, nu numai din România; modul tranșant în care procedaseră românii i-a luat prin surprindere și i-a înverșunat pe maghiari. Era o nouă dovadă că în Transilvania se desfășurase o revoluție națională ce modificase raporturile interetnice încetățenite în deceniile anterioare. Autoritățile de la Budapesta au contribuit și ele la escaladarea animozităților pe această temă, înființând imediat două noi universități maghiare, la Debrecen și Szeged, cea din urmă emițând diplome în numele Universității Regale din Cluj. Cele două instituții din Ungaria răsăriteană au atras inițial mulți studenți din România, însă deoarece guvernul de la Budapesta a comis eroarea de nu recunoaște diplomele românești, măsura de reciprocitate a autorităților de la București s-a impus ca naturală, ea având ca urmare și descreșterea evidentă a numărului de cetățeni români de etnie maghiară care se deplasau la studii în Ungaria. Încă din anul academic 1921/1922, "războiul rece" dintre România și Ungaria se manifesta și în domeniul recunoașterii studiilor.

Deși, așa cum am văzut, asperitățile româno-maghiare din domeniul învățământului erau evidente și nu puține la număr, cu toate acestea problemele din sfera educației au suscitât, în primii ani interbelici, o influență relativ redusă asupra relațiilor dintre România și Ungaria, ca și asupra funcționării, din perspectivă româno-maghiară, a sistemului de protecție a minorităților naționale aflat sub girul Ligii Națiunilor. Cauzele care au condus la această situație pot fi identificate cu relativă ușurință. În primul rând, în acești ani de început ai perioadei interbelice, în prim plan s-au aflat alte chestiuni. Din punctul de vedere al raporturilor româno-maghiare, mai importante au fost problema teritorială și, legată de aceasta, aceea a securității; iar din perspectiva sistemului protectiv pentru minorități, maghiarii, sau mai exact liderii lor - și cei din România, și cei din Ungaria -, au resimțit mai acut transformările pe care statul român le-a realizat în domeniul proprietății imobiliare și, drept consecință, protestele lor au vizat în special această chestiune.

În al doilea rând, modificările din sistemul educațional din Transilvania nu s-au produs brusc, ci au trecut câțiva ani până când autoritățile românești au declanșat campania de uniformizare a învățământului. Practic, toate măsurile din perioada 1918-1923 au avut un caracter provizoriu, ceea ce lăsa loc loc speranței maghiarilor că legile ce urmau să înlocuiască nenumăratele decrete, ordonanțe ministeriale și dispoziții ale forurilor locale responsabile de învățământ nu vor cuprinde elementele care le stârneau nemulțumirea. Această speranță nu a fost tocmai îndreptățită, câtă vreme legislația românească cu privire la învățământ a inclus cele mai multe din dispozițiile anterioare din domeniu. Însă această legislație nu a venit decât abia la mijlocul anilor '20: Legea învățământului primar în 1924, Legea învățământului particular din 1925, Legea bacalaureatului din același an, ca și Legea învățământului secundar din 1928. Deloc întâmplător, în 1925 au debutat și s-au întetit după aceea protestele maghiare la Liga Națiunilor pe probleme școlare.

Până în 1925, nu avem știință de existența vreunei petiții "oficiale" pe probleme de învățământ provenită din surse maghiare, care să fi intrat în discuția Ligii. Singura aparentă excepție a constituit-o raportul *Transylvania under the Rule of Roumania* al Misiunii Unitariene Americane ce vizitase Ardealul în primăvara lui 1920, raport înaintat Secretariatului Ligii Națiunilor de către Liga pentru Protecția Minorităților din România, organizație cu sediul la Budapesta. Deși Ungaria nu era în 1920 membră a Ligii (va reuși să obțină acest statut abia în 1922), iar organismul budapestan amintit mai sus nu avea calitate procesuală potrivit procedurii în conformitate cu care funcționa sistemul de protecție a minorităților, statul român s-a simțit dator să răspundă, în martie 1922, la afirmațiile din acel raport.

Cu privire la chestiuni educaționale, răspunsul românesc explica de ce a fost nevoie ca Universitatea maghiară din Cluj să fie transformată în Universitatea românească din Cluj și prezenta felul în care s-a procedat. Din punct de vedere juridic, statul român fiind succesorul celui maghiar, universitatea clujeană intra în proprietatea autorităților românești. În plus, exista și o datorie morală să se blocheze acțiunea de maghiarizare a Transilvaniei, ce reprezentase obiectivul fundamental al instituției de învățământ superior din Cluj până în 1918. Nu în ultimul rând, se preciza faptul că refuzul profesorilor maghiari de a presta jurământul de fidelitate față de statul român a facilitat preluarea universității de către români.

Memoriul românesc mai explica și lipsa de veridicitate a acuzațiilor maghiare, preluate de unitarienii americani, conform cărora statul român confiscase localurile școlilor confesionale ungurești și înființase școli românești. În realitate, respectivele stabilimente educaționale aparținuseră statului maghiar, iar acum, potrivit aceluiași drept de succesiune (*iure successionis*), reveneau statului român, care nu le-a schimbat destinația și nici nu le-a românizat: "... nici una din aceste școli n-a fost închisă, ci ele funcționează tot ca școli ungurești, însă supravegheate și susținute de statul român". În continuare, răspunsul românesc la acuzele din raportul Misiunii Unitariene Americane identifica rațiunile pentru care statul român era îndreptățit să solicite fidelitate din partea profesurii maghiare din școlile de stat, ca și învățarea limbii oficiale a statului de către toți profesorii și elevii din România.

În sfârșit, după ce era scos în evidență faptul că în doar trei ani de zile numărul școlilor confesionale maghiare din Transilvania sporise exponențial, erau explicitat motivul fundamental pentru care guvernele românești nu ajutaseră financiar până în 1921 bisericile "maghiare" și școlile lor: ostilitatea manifestată de acestea față de statul român, prin refuzul de a-l recunoaște. Imediat după ce în primăvara lui 1921 "episcopii unguri din Transilvania și Banat au făcut jurământul convenit de fidelitate față de statul român", au început să sosească și sumele de la bugetul statului, convenite diverselor culte religioase, potrivit proporției credincioșilor lor din totalul populației României. Sigur că proporțiile respective nu erau prea mari, sumele convenite fiind în consecință relativ modeste, tot așa cum nici asistența de orice natură pe care statul român o oferea pentru bisericile "maghiare" (catolică, calvină și unitariană) nu se putea compara cu cea oferită până nu demult de către statul maghiar. Însă acestea erau noile realități ...

Al doilea domeniu unde tensiunile dintre români și maghiari au cunoscut o etapă de recrudescență în primii ani interbelici a fost cel referitor la proprietatea asupra pământului. Practic, de la 1918 și până la jumătatea deceniului al treilea al veacului XX în România s-a produs o adevărată revoluție în sfera agrară, ale cărei consecințe s-au manifestat în întreaga perioadă interbelică. Prezentarea necesității înfăptuirii unei reforme agrare radicale nu se află printre obiectivele cercetării noastre. Ceea ce putem totuși

spune este faptul că impactul psihologic major al răscoalei din 1907 în societatea românească și promisiunile guvernanților din 1913, reluate de regele Ferdinand în momentul greu pentru țară din 1917, dăduseră naștere unui orizont de așteptare al maselor de țărani, ce trebuia în mod obligatoriu intersectat de măsurile liderilor de la București după încheierea conflagrației mondiale. În plus, printre hotărârile adunărilor de la Chișinău și Alba Iulia, ce proclamaseră unirea Basarabiei și, respectiv, a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Regatul României se afla și solicitarea expresă de realizare a unei reforme agrare radicale.

În consecință, oricare ar fi fost culoarea politică a guvernului de la București, după încheierea ostilităților în primul război mondial trebuia făcută o redistribuire a fondului funciar. O cereau considerente de natură socială și politică, dar exista și un fundamental imperativ național în acest sens. Deși, ulterior, în dezbaterile de pe plan internațional cu privire la reforma agrară din România, partea română a accentuat mai mult caracterul social și economic al reformei, tot așa cum în dezbaterile politice interne cele mai multe forțe politice își construiau capital politic din scoaterea în evidență a aspectului național al revoluției agrare din teritoriile unite cu România în 1918, astăzi se poate afirma negreșit că transformarea din temelii a sistemului proprietății funciare rurale din primii ani ai perioadei interbelice a avut un dublu caracter: social-economic, pe de o parte, dar și național, pe de altă parte. Era necesar ca țărani să primească pământ, însă era la fel de necesară realizarea unei nivelări, unei reduceri a decalajului apărut de-a lungul secolelor între români și fostele naționalități dominante din Transilvania, Bucovina și Basarabia în materie de proprietate asupra pământului.

Deși este evident faptul că, pe lângă sutele de mii de țărani români din Transilvania care au fost împrăștiți în urma reformei agrare, au primit pământ și țărani maghiari și sași, tot așa de evident este și faptul că marii "perdanți" ai procesului de redistribuire a fondului funciar din provincie au fost aristocrația maghiară, bisericile minorităților naționale și asociațiile economice, culturale și sociale ale acelorași minorități naționale, cu predilecție cea maghiară. Nu este deloc întâmplător faptul că maghiarii din România și cei din Ungaria au reacționat cu atâta vehemență împotriva reformei agrare înlăptuite de statul român, iar aceste contestații furibunde au marcat atât de pregnant atât relațiile dintre minoritatea maghiară și majoritatea românească, cât și cele dintre România și Ungaria în primul deceniu interbelic.

La scurt timp după unirea cu România, minoritățile au început să înțeleagă ce se preconiza la București în privința reformei agrare, odată cu publicarea decretului-lege din 14 decembrie 1918, care stabilea principiile exproprierii, și cu începerea procesului de aplicare a reformei. Apoi, în mai 1919, a fost făcut public proiectul de reformă agrară întocmit de Victor Bontescu, șeful Resortului de Agricultură din cadrul Consiliului Dirigent, ceea ce a stârnit îngrijorări printre minoritari. Iar în perioada 6-11 mai 1919, Marele Sfat Național a dezbătut și aprobat legea agrară, sancționată de rege la 10 septembrie 1919 și promulgată cu decretul 3911 din 12 septembrie 1919⁶². Ulterior, la 5 noiembrie 1920, guvernul român, pentru a pregăti exproprierile, a adoptat un decret cu privire la arendarea obligatorie a proprietăților de peste 200 de iugăre cadastrale (sau arpeni cadastrali; 1 hectar#1,737 iugăre). În sfârșit, în primăvara lui 1921, a început în Parlamentul de la București discutarea proiectului legii de reformă agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, operațiune finalizată la 23 iulie 1921, când legea a fost adoptată.

Întreg procesul de legiferare a reformei agrare și apoi de aplicare a acesteia a stârnit un val de reacții nefavorabile din partea minorității maghiare din România, a formațiunilor politice ale maghiarilor, a Bisericilor "maghiare", ca și a guvernului de la Budapesta. Nu putem, în cadrul cercetării noastre, să prezentăm toate aceste reacții negative, din presă, din cadrul diverselor manifestări politice, din Parlament sau pe plan internațional. În mod similar nu putem nici să analizăm răspunsurile autorităților românești la seria nesfârșită de acuze maghiare din sfera proprietății asupra pământului. Ceea ce putem însă face este să prezentăm acele motive de nemulțumire ale maghiarilor ce prin reiterarea lor continuă s-au dovedit mai importante decât altele, precum și replicile românești. De asemenea, vom încerca să scoatem în evidență faptul că problematica raportului dintre interesele maghiarilor, din România și din Ungaria, și reforma agrară românească a avut o influență marcantă asupra relațiilor româno-maghiare, ca și asupra relațiilor politice și economice din partea centrală și răsăriteană a continentului și poate chiar din întreaga Europă.

Printre primele memorii semnificative ce sintetizau nemulțumirile maghiare sunt cele din 31 decembrie 1920, 25 februarie 1921 și 28 aprilie 1921,

⁶² D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p. 57; Gh. Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent ...*, p. 221.

redactate de către Ministerul Afacerilor Externe al Ungariei și trimise la Liga Națiunilor. Principalele afirmații și acuzații la adresa guvernului român cuprinse în cele două documente erau următoarele: existau diferențe marcante între reforma agrară din Vechiul Regat și cea din Transilvania, ceea ce indica faptul că scopul celei din urmă era "persecutarea și sărăcirea minorităților etnice, maghiare și săsești"; Transilvania nici n-ar fi avut nevoie de o reformă agrară radicală; deoarece majoritatea covârșitoare a marilor proprietari (91,7%) era alcătuită din unguri și sași, exproprierea era, în fapt, o metodă de prigonire a minorităților, încalcându-se astfel egalitatea în fața legii a tuturor cetățenilor;arendarea forțată stabilită în noiembrie 1920 era, de asemenea, o măsură antiminoritară, întrucât "țăranul român era sătul de pământ"; statul român dorea "sărăcirea și spolierea proprietarilor unguri", ba chiar "ruina proprietarilor maghiari"; "prețul de expropriere în Transilvania e cel din 1913, iar în Vechiul Regat e cel din 1916 - prin urmare marii proprietari din Vechiul Regat, care sunt de origine română, sunt favorizați față de marii proprietari din Transilvania și Banat, care sunt în majoritatea lor covârșitoare de origine ungurească" etc.

Răspunsul românesc, datat la 9 decembrie 1921, începea prin sublinierea faptului că "nici Tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920, nici Tratatul Minorităților din 9 decembrie 1919, nici alt tratat semnat de Guvernul regal, indiferent de interpretarea clauzelor sale, nu a obligat Guvernul regal să supună spre aprobarea vreunei autorități, alta decât "Corpul Legislativ Român" sau a Majestății sale, măsurile luate pentru reforma social-economică". Altfel spus, guvernul român - cabinetul condus de Alexandru Averescu se afla în ultima lună de guvernare - nu se considera obligat să răspundă în fața vreunei instanțe internaționale, ci dorea doar să clarifice, cu titlu de informații, unele dintre afirmațiile și acuzațiile lansate de guvernul maghiar.

În general, replicile românești la cele mai importante componente ale "rechizitoriului" maghiar erau de felul următor: "diferențele în condiții de producție, exploatare și administrare, în viața social-economică și în psihologia populației agricole explică diferențele existente între reforma agrară elaborată de Guvernul regal pentru Basarabia, Vechiul Regat, Transilvania și Banat"; "în înfăptuirea reformelor noastre agrare, noi am fost conduși numai de motive sociale și economice, înlăturând orice considerente cu caracter etnic sau religios. Legile aduse și dispozițiunile luate se aplică

deopotrivă proprietarilor români, maghiari sau sași și instituțiilor bisericești ortodoxe, catolice sau protestante. Dacă întâmplător cea mai mare parte a proprietarilor mari din Transilvania și Banat sunt de origine maghiară, de aceasta nu guvernele românești pot fi făcute responsabile, ci dezvoltarea istorică și guvernele ungurești, care au permis ca nedreptățile medievale să continue în Transilvania și Banat în favorul unei clase minuscule, până în pragul veacului al XX-lea”; datorită situației din Transilvania, practic până la acea dată (1921), “exproprierea nu s-a făcut în adevăratul sens al termenului, ci doar posesia pământului a trecut de la proprietarii de pământ la țărani, prin intermediul unui sistem de concesionări obligatorii”; chiar și unii mari proprietari unguri recunoșteau faptul că reforma agrară în Transilvania și Banat nu mai putea fi amânată; “mai mult de jumătate din populația agricolă a acestor teritorii posedă o medie de 2 iugăre per cap de familie, în vreme ce o mică minoritate de 0,11% deține 3361 iugăre per cap de familie”; “nu au putut fi acceptate prețurile speculative cerute de proprietarii de pământ, după război; trebuia să ne raportăm la câțiva ani în urmă, pentru a obține prețuri normale”, adică anii dinainte de intrarea în război: “1913 în cazul Transilvaniei și Banatului” și “1916 în cazul Vechiului Regat” etc.

Concluzia răspunsului românesc la acuzele maghiare privitoare la reforma agrară era aceea că “motivele reale ale acestei campanii sunt interesele personale ale actualilor conducători din Ungaria”. Familiile Bánffy, Teleki și Bethlen, din care făceau parte cei mai importanți politicieni maghiari din primul deceniu interbelic, dețineau proprietăți imense în Transilvania și Banat, pământuri ce trebuiau să fie - și au și fost - expropriate ca urmare a reformei agrare. O analiză a memoriilor guvernamentale maghiare din prima fază de contestare a reformei agrare românești, 1920-1921, demonstrează că, într-adevăr, obiectivul lor primordial era salvagardarea intereselor marilor proprietari: accentul cădea pe necesitatea unei reforme agrare în Transilvania și Banat și pe dreptul marilor latifundiași de a-și păstra, dacă nu moșiile intacte, atunci cel puțin cea mai mare parte a lor.

Merită remarcat faptul că, inițial, perspectiva din care maghiarii din Ardeal priveau reforma agrară nu era tocmai identică cu cea a guvernanților de la Budapesta. Într-o primă reacție oficială, din 4 august 1921, a Uniunii maghiare, o formațiune politică ce reprezenta interesele etnicilor unguri din Transilvania și Banat, față de adoptarea Legii pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, se sublinia faptul că adoptarea

legii se făcuse în grabă și fără o consultare reală a ardelenilor, atât români, cât și minoritari. De asemenea, erau exprimate nemulțumiri cu privire la prețul de răscumpărare a pământului și se deplâneau exproprierile proprietăților bisericesti și ale fundațiilor ce aveau scopuri educaționale sau culturale, ca și cele ale “composesoratelor”, adică a așa-numitelor comunități de avere, și ale coloniștilor maghiari. La final, se solicita, pe de o parte, modificarea unor componente ale legii, iar, pe de altă parte, controlarea corespunzătoare a executării legii, pentru a se evita abuzurile de genul celor înfăptuite în cazul arendărilor forțate din anii precedenți.

Se poate lesne observa faptul că nu era contestată necesitatea redistribuirii fondului funciar din Transilvania și Banat și nici nu se punea accentul pe menținerea marilor proprietăți. În schimb, maghiarii cetățeni români au identificat cu mai multă precizie decât maghiarii din Ungaria care din interesele lor fundamentale le fuseseră afectate de reforma agrară românească: omnipotența economică a Bisericilor catolică, calvină, luterană și unitariană din Ardeal primise o lovitură grea, ca de altfel și instituțiile culturale ale maghiarilor. Menținerea stufoasei rețele de școli confesionale devenise o povară. Iar problema coloniștilor și aceea a comunităților de avere le păreau ungușurilor din România ca fiind exemple evidente de discriminare la adresa lor.

Chestiunea coloniștilor era una relativ simplă din punct de vedere juridic, însă delicată din perspectivă etică⁶³. Statul maghiar colonizase în 1885 și în anii imediat următori circa 24 000 de persoane în Transilvania și Banat, fiecare dintre acestea primind câte 50 de iugăre (circa 30 ha). Aveau la dispoziție 50 de ani pentru achitarea prețului pământului primit, deci trebuind a plăti rate până în 1935, când ar fi devenit proprietari. Intuind ce va urma, guvernul maghiar de la sfârșitul lui 1918 a anulat datoriile coloniștilor și i-a pus în posesiune de drept. Statul român nu a recunoscut această măsură adoptată într-un moment când Budapesta nu mai deținea controlul asupra Transilvaniei. Cum coloniștii nu deveniseră proprietari din punct de vedere legal, statul român, deși îi considera instrumente ale defunctului proces de maghiarizare, i-a tratat ca pe toți ceilalți doritori de pământ, acordându-le câte 16 iugăre (circa 9,5 ha). Cu toate că autoritățile românești s-au considerat generoase în cazul coloniștilor maghiari, părerea acestora din urmă era că

⁶³ Vezi expunerea lui Nicolae Titulescu la Liga Națiunilor în privința coloniilor ungare (A.N.I.C., *Fond Societatea Națiunilor*, dos. nr. 34).

exproprierea lor nu se făcuse din rațiuni economice obștești, “ci sau din motivul să se răzbune actele fostei stăpâniri maghiare, sau pentru aceea că coloniștii sunt maghiari și trebuie să ajungă cerșetori”. Până la urmă, profitând de faptul că situația lor nu era singulară în Europa, existând un caz similar al coloniștilor germani din Polonia, coloniștii maghiari din România au făcut apel la Liga Națiunilor, în 1925. După negocieri cu Liga, statul român și-a manifestat disponibilitatea, în același an 1925, să le ofere niște despăgubiri coloniștilor, însă numai “ca un act de bunăvoință”.

Problema “composesoratorilor”, a stăpânirii în comun a pământurilor, își avea originea în faptul că împăratul Iosif al II-lea donase, la 27 mai 1783, diverse terenuri, în general pășuni și păduri din zona montană și submontană, anumitor regimente grănicerești, mai precis celor românești din Năsăud, Banat și Făgăraș și celor secuiești din Ciuc și Trei Scaune. La început, toate aceste pământuri au fost stăpânite în indiviziune, însă odată cu trecerea timpului ele au început să fie divizate. Așa s-a întâmplat cu terenurile regimentului românesc din Făgăraș și ale celui secuiesc din Trei Scaune, care au fost împărțite între beneficiari. Reforma agrară românească de după primul război mondial a stabilit, prin art. 24 din legea din 23 iulie 1921, că “sunt expuse exproprierii pășunile și fânețele comunităților de bunuri până la limita necesară întreținerii unui șeptel normal de către locuitori”. În virtutea acestei prevederi a fost expropriată cea mai mare parte a terenurilor celor din Ciuc, nu însă și ale celor din Năsăud și Banat. Maghiarii au considerat această măsură ca o dovadă evidentă a discriminării lor de către autoritățile românești. Explicația românească⁶⁴ a acestei diferențe de abordare a fost aceea că spre deosebire de ungurii din Ciuc, care își păstrasera proprietatea în indiviziune, ea putând fi folosită doar de urmașii membrilor din regimentul de graniță ce fuseseră trecuți în registrul cadastral, românii din Banat și Năsăud divizaseră terenurile pe comune, de pământ putând beneficia toți locuitorii, indiferent dacă erau sau nu urmași ai membrilor fostelor regimente de frontieră. Această explicație nu i-a satisfăcut pe coloniștii maghiari din Ciuc, care au trimis în 1929 o petiție la Liga Națiunilor, reclamând

⁶⁴ Este vorba despre explicația oficială, de natură juridică, pentru că exista și o altfel de motivație, așa cum remarca Pablo de Azcarate, unul dintre funcționarii secțiunii pentru minorități naționale a Ligii Națiunilor: “Trebuie totuși să spunem că era imposibil pentru guvernul român să mențină privilegiile de care se bucuraseră în mod tradițional aceste comunități de secui. Însă, pe de altă parte, era dificil să le înlături fără a da apă la moară acuzațiilor privitoare la politica de persecuție a minorităților. Asemenea situații presupun manifestarea unei echități din partea guvernelor și mai ales a autorităților locale, ceea ce nu-i tocmai simplu, în condițiile în care apar inevitabil o mulțime de pasiuni în jurul acestor probleme” (*League of Nations and National Minorities. An Experiment*, New York, 1972, p. 47).

discriminarea la care fuseseră supuși și solicitând repunerea în drepturi. Soluția Ligii, rezultată din negocierile cu reprezentanții guvernului de la București, prin care se stabilea restituirea a circa o cincime din totalul terenurilor coloniștilor, nu i-a satisfăcut pe aceștia, ei revenind ulterior cu alte petiții la forumul genevez.

Diferendul româno-maghiar care a marcat semnificativ relațiile dintre cele două țări în anii '20 a fost așa-numita afacere a optanților. Acești optanți erau foști cetățeni austro-ungari care, în virtutea Tratatului de la Trianon, au putut opta pentru cetățenia maghiară. Cum unii dintre ei erau originari din Transilvania și deținuseră proprietăți însemnate în acea regiune, același tratat stipula că statul român nu îi putea deposeda și nu le putea confisca proprietățile mobiliare și imobiliare. Ori, prin reforma agrară românească din perioada 1918-1921, ei au fost tratați drept absenteiști (adică au lipsit din țară în intervalul dintre 1 decembrie 1918 și primăvara lui 1921, când Legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș a intrat în discuția Parlamentului), fiindu-le expropriat tot pământul ce depășea 50 de iugăre (circa 30 ha).

Acești absenteiști care optaseră pentru cetățenia maghiară, convinși de justetea cauzei lor și fiind încurajați de autoritățile de la Budapesta, au adresat, imediat după intrarea în vigoare a legii agrare din 1921, reclamații organelor judiciare românești îndreptățite să judece litigiile agrare. Cum nu au putut obține câștig de cauză, guvernul maghiar a intervenit pe lângă cel român, solicitându-i să rezolve favorabil revendicările. Deoarece și această tentativă a eșuat, oficialii de la Budapesta s-au adresat, în două rânduri, în august 1922 și februarie 1923, Conferinței Ambasadorilor - organismul abilitat să continue activitatea fostului Consiliu Suprem al Conferinței de pace de la Paris -, protestând în privința faptului că România viola anumite stipulații ale tratatului de la Trianon. În ambele ocazii Conferința Ambasadorilor și-a declinat competența, indicând Liga Națiunilor ca fiind unul organism capabil să rezolve problema optanților.

În conformitate cu art. 11 din Pactul Ligii Națiunilor, care stipula că orice membru al organizației avea dreptul să atragă atenția Consiliului Ligii asupra oricăror circumstanțe de natură să afecteze relațiile internaționale și să amenințe pacea, guvernul de la Budapesta s-a adresat Ligii, la 15 martie 1923, pentru rezolvarea chestiunii exproprierii de către guvernul român a bunurilor

imobiliare ale optanților unguri. Astfel, în sesiunea din aprilie 1923, Consiliul Ligii Națiunilor a discutat cazul, a audiat părțile și, la 23 aprilie, exprimându-și regretul că nu poate adopta o soluție imediată⁶⁵, a amânat rezolvarea și a solicitat desfășurarea de negocieri directe între cele două părți.

Acestea s-au desfășurat în perioada 25-27 mai 1923, la Bruxelles, sub patronajul raportorului Ligii, ambasadorul Japoniei în Belgia, Adatci, în prezența unor funcționari ai Ligii și cu participarea unei delegații românești condusă de Nicolae Titulescu și a uneia maghiare prezidată de Emerik Csáky. Tratatul s-a încheiat cu un acord, semnat la 29 mai, prin care se recunoștea faptul că, din punct de vedere principial, reforma agrară nu era în contradicție cu Tratatul de la Trianon, rămânând însă în suspensie problemele legate de cuantumul și natura indemnizațiilor ce trebuiau plătite în contul exproprierii. Chestiunea optanților părea rezolvată, însă guvernul maghiar și-a dezavuat reprezentanții, nerecunoscând Acordul de la Bruxelles.

Astfel că, în iulie 1923, Consiliul Ligii Națiunilor a trebuit să discute din nou problema, atunci desfășurându-se o rundă din celebrul duel oratoric dintre Albert Apponyi și Nicolae Titulescu. Elementele fundamentale ale argumentației maghiare erau următoarele: reforma agrară românească era îndreptată explicit împotriva minoritarilor, fiind preponderent antimaghiară; existau deosebiri marcante, cu efecte negative pentru maghiari, între reforma agrară din Vechiul Regat și cea din Transilvania, Banat, Crișana și Marmureș; despăgubirea acordată celor expropriați era injustă, fiind chiar mai mică în Transilvania în comparație cu Vechiul Regat; între conceptele de lichidare sau confiscare a proprietății, așa cum erau ele stipulate în Tratatul de la Trianon, și cel de expropriere exista o suprapunere perfectă de sensuri; optanții nu puteau fi în același timp și cetățeni maghiari, și români absenteiști; exista o agravare a exproprierii prin intermediul dispozițiilor referitoare la absență, care, în plus, aveau și caracter retroactiv etc.

Elementele esențiale ale argumentației românești erau următoarele: reforma agrară s-a înfăptuit în principal din rațiuni de necesitate socială și economică; printre beneficiarii reformei se aflau mulți minoritari, inclusiv țărani maghiari; era imposibil ca străinii să dețină privilegiile în raport cu

⁶⁵ Reprezentanții Ligii Națiunilor au sugerat inițial ca întreaga problemă să fie supusă Înaltei Curți de Justiție Internațională; Titulescu a refuzat, deoarece “pentru noi, ar fi să aducem în fața arbitrajului întreaga structură socială a României și să punem în discuție soluții care sunt fructul a zece ani de luptă și de diferite compromisuri între interesele de clasă și interesele partidelor” (Nicolae Titulescu, *Discursuri*, București, 1967, p. 271).

cetățenii români: Tratatul de la Trianon nu putea crea insule de proprietate individuală la care legislația românească să nu poată ajunge; exproprierea în scopuri de necesitate publică nu putea fi echivalată cu lichidarea proprietății inamice; prețul oferit de statul român optanților absenteiști nu era injust, el nu era mai mic decât ce primeau foștii proprietari din Vechiul Regat, ci dimpotrivă, mai mare; alte prețuri, mai mari, ar fi fost de neconceput, din rațiuni de imposibilitate bugetară și pentru că ar fi reprezentat o discriminare la adresa proprietarilor români expropriați etc.

Până la urmă, rezoluția Consiliului Ligii Națiunilor din iulie 1923 a aprobat raportul lui Adatci, diplomatul japonez care încercase să găsească o soluție practică, bazată pe conciliere, a diferendului, lăsând în suspensie aspectul strict juridic. Cum însă guvernul de la Budapesta și-a menținut poziția, de nerecunoaștere a Acordului de la Bruxelles, chestiunea a ajuns într-un punct mort.

Începând cu luna decembrie 1923, optanții absenteiști maghiari au început să se adreseze Tribunalului Arbitral Mixt Româno-Ungar, instanță instituită în virtutea Tratatului de la Trianon și menită a judeca litigiile ce decurgeau din aplicarea tratatului. În general, 1924 a fost un an mai calm din perspectiva diferendului optanților, calm relativ datorat probabil necesității obținerii de către Ungaria a unui împrumut de la Liga Națiunilor în scopuri de reconstrucție financiară a țării. Cum pentru eliberarea liniei de credit pentru Ungaria era necesar și acordul statelor Micii Înțelegeri, o perioadă asperitățile din relațiile româno-maghiare s-au mai calmat. Nu pentru multă vreme însă, întrucât tensiunile pe tema optanților s-au reluat în 1925. Drept urmare, statul român, a contestat, în iunie 1925, competența Tribunalului Arbitral, fapt pentru care lucrările respectivei instanțe de judecată au trenat în perioada 1925-1926.

Însă, în ianuarie 1927, Tribunalul Arbitral Mixt s-a declarat instanță competentă de judecare a litigiului, ceea ce a determinat guvernul român, ce considera litigiul lichidat prin Acordul de la Bruxelles din 1923, să-și retragă reprezentantul din componența tribunalului, în februarie 1927. Astfel, chestiunea a ajuns din nou pe agenda Consiliului Ligii Națiunilor, în diverse ședințe din martie și septembrie 1927, ca și în cele din martie, iunie și august 1928. Mediatorul Ligii a fost de această dată fostul ministru de externe

britanic, Austen Chamberlain, numit președinte al unui comitet format din trei persoane ce trebuia să studieze litigiul și să alcătuiască un raport.

Chamberlain a avut o atitudine ambivalentă. Dacă raportul din toamna lui 1927 al comitetului pe care îl prezida consemna faptul că legea agrară română nu constituia o măsură de lichidare sau confiscare atâta vreme cât ea avea un caracter general și nu crea inegalitate de tratament între români și maghiari, nici prin textul ei, nici prin modul de aplicare, iar România, în calitate de stat suveran, era îndreptățită să legisfeze asupra bunurilor sale, în același timp, același raport propunea, ca metodă de aplanare a conflictului, să se facă apel tot la Tribunalul Arbitral Mixt, într-o componență lărgită, de la trei la cinci persoane. Românii agreau concluziile de fond ale raportului lui Chamberlain în privința reformei agrare românești, însă nu doreau să admită competența instanței arbitrale, în timp ce maghiarii au adoptat un punct de vedere complet opus, respingând opiniile comitetului condus de Chamberlain despre legitimitatea legislației agrare românești, dar aprobând ca soluția litigiului să fie dată pe tărâm legal, prin intermediul Tribunalului Arbitral. Acest blocaj diplomatic a fost depășit abia în iunie 1928, când Consiliul Ligii a adoptat un proiect de rezoluție redactat de același Chamberlain, prin care se propunea ca diferendul să fie reglementat prin negocieri directe între părți, pe baza recomandărilor anterioare și prin acordarea de concesiuni mutuale.

Au urmat, vreme de doi ani, tratative laborioase între România și Ungaria, desfășurate la Paris, Bruxelles, Geneva, Abbazia, San Remo, Viena, Haga și, din nou, Paris. Aranjamentele finale au fost convenite la Haga, în ianuarie 1930, și semnate în capitala Franței, în aprilie 1930, și implicau o conexare a rentei de expropriere acordată de România - ca și de alte state din Europa centrală și răsăriteană, unde avuseseră loc reforme agrare - cu reparațiile datorate de Ungaria. Se creau mai multe fonduri, printre care și un așa-numit "Fond Agrar" ("Fondul A") - menit a-i despăgubi pe optanții absentești -, ce urmau să fie alimentate vreme de câteva decenii din diverse surse, dar mai ales de către Ungaria, România, Cehoslovacia, Iugoslavia și chiar de către unele din marile puteri. Reglementarea diferendului româno-maghiar în privința optanților reprezenta doar o componentă din mai vastul sistem, cunoscut sub numele de Planul Young, prin care se încerca identificarea de soluții pentru complexe chestiuni financiare ce marcaseră relațiile economice și politice internaționale în primul deceniu interbelic. În consecință, eșecul Planului Young, datorat atât recesiunii economice mondiale

de la începutul anilor '30, cât și tensiunilor politice în creștere din întreaga Europă, a marcat și soarta "Fondului Agrar", devenit superfluu după câțiva ani de profundă criză economică.

Așa-numita afacere a optanților a marcat relațiile româno-maghiare vreme de mai bine de opt ani, a ținut capul de afiș al presei europene în tot acest timp și a consumat energii imense, atât din partea reprezentanților celor două state aflate în confruntare și a celor care au susținut una din cele două tabere, cât și din partea celor care credeau cu adevărat în Liga Națiunilor și în posibilitatea ca acest organism internațional să se dovedească eficient în menținerea păcii pe plan internațional. Acest diferend nu numai că a potențat animozitățile româno-maghiare, care oricum se manifestau plenar pe diverse planuri, dar a scos în evidență pe cei care doreau escaladarea tensiunii în relațiile internaționale. Partea română a căutat în permanență o soluție politică, singura în măsură să rezolve chestiunea printr-un inevitabil compromis. Maghiarii, prevalându-se de faptul că doreau o soluție juridică, de genul "totul sau nimic", n-au făcut altceva decât să agite spiritele, să mențină tensiunea la cote înalte, cu scopul de a putea spera că situația cu care nu se puteau împăca a țării lor pe plan european se va schimba. Autoritățile de la Budapesta nu aveau nimic de pierdut în așa-numitul proces al optanților, ci numai de câștigat, astfel că aveau tot interesul să tergiverseze lucrurile, pentru a permanentiza nesiguranța, pentru a face propagandă revizionistă și pentru a pune în discuție întregul sistem conceput la forumul păcii de la sfârșitul primului război mondial.

În schimb, România avea totul de pierdut, dacă, prin absurd, ar fi trebuit să pună în practică varianta maghiară de soluționare a diferendului. Întreaga ordine socială din țară ar fi fost spulberată, ca și stabilitatea ei economică și financiară, oricum precară, pe termen scurt mediu și lung. Spunem prin absurd, deoarece practic ar fi fost imposibil ca vreo instanță internațională să poată impune României un eventual verdict în totalitate promaghiar în afacerea optanților. În plus, dacă s-ar fi putut proba că statul român a încălcat Tratatul de la Trianon prin înfăptuirea reformei agrare, atunci autoritățile de la București ar fi putut aduce în apărarea cauzei lor argumentul că maghiarii înșiși încălcaseră în repetate rânduri același contract internațional. Iar dovezi în acest sens erau nenumărate.

Însă diferendul optanților a fost mult decât o controversă prelungă, complicată și acerbă între două state vecine inamice. Pe măsură ce disputa evolua, au apărut două chestiuni principiale de interes general. În primul rând, cum putea fi rezolvat un conflict între prevederile unui tratat internațional, pe de o parte, și stipulațiile legislației naționale, pe de altă parte? Iar în al doilea rând, ce fel de rezolvare a unei dispute internaționale era de preferat: cea juridică sau cea politică? De asemenea, au apărut o mulțime de semne de întrebare cu privire la competențele Consiliului Ligii Națiunilor. La Geneva, în discuțiile referitoare la chestiunea optanților, s-a consumat o mare parte din timp cu dezbaterile despre puterile și îndatoririle Consiliului: dacă era nevoie de unanimitate pentru a se solicita Înaltei Curți de Justiție Internațională o opinie consultativă; dacă putea Consiliul să plaseze pe agenda sa un subiect în cazul în care una din părțile aflate în dispută se opunea; în ce măsură era îndreptățit și împuternicit Consiliul să interpreteze tratatele; trebuia el să aplice tratatele *stricto sensu* sau trebuia să joace un rol de conciliere.

Răspunsurile la toate aceste întrebări n-au putut fi nici clare, nici definitive. Oricum, și în acest caz, ca și în altele, Liga Națiunilor și-a jucat rolul său predilect, acela de mediere, de preluare asupra sa a nemulțumirilor taberelor aflate în confruntare. Nu este deloc întâmplător faptul că soluționarea acestui diferend al optanților nu s-a făcut neapărat în cadrele Ligii, ci mai ales datorită unor factori exteriori forului genevez, care au făcut presiuni asupra guvernelor de la Budapesta și București, pentru a se finaliza litigiul. În același timp, nu a mirat pe nimeni faptul că dispariția chestiunii optanților dintre factorii generatori de tensiune în relațiile româno-maghiare nu a adus și o normalizare sau o îmbunătățire a acestora.

Nu numai chestiunea învățământului și aceea a proprietății asupra pământului au marcat raporturile dintre minoritatea maghiară și statul român în primii ani interbelici. Au existat probleme diverse și în materie de administrație, justiție, viață politică, activitate economică și chiar cultură și artă. În cadrul cercetării noastre nu putem decât să prezentăm succint câteva dintre aceste probleme, în încercarea de a sublinia influența lor asupra relațiilor româno-maghiare.

În privința chestiunilor legate de administrație, există două aspecte mai importante: "românizarea" aparatului administrativ din Transilvania și relațiile minorității maghiare cu administrația locală. În primul caz, operațiunea absolut necesară de imprimare a unui caracter românesc corpului de funcționari ai statului din Ardeal s-a dovedit mai dificilă decât ar fi putut să pară la primă vedere. Nu era vorba de vârfurile administrației, care au fost românzate rapid și complet, ci de marea masă de angajați din toate instituțiile patronate de statul român: notari, funcționari din primării, prefecturi și alte instituții ale statului, personal auxiliar și tehnic etc.

Procesul de preluare a administrației în Transilvania de către români a debutat încă din decembrie 1918 și s-a desfășurat apoi treptat, până în vara lui 1919. Operațiunea a fost începută prin intermediul consiliilor naționale românești, fiind preluată apoi, după desființarea acestor organisme, de către Resortul Organizării și cel de Interne din cadrul Consiliului Dirigent. Astfel, erau numiți prefectii județelor și ai municipiilor, care l-a rândul lor numeau funcționarii județeni și comunali, înlăturând sistemul electiv la recrutarea funcționarilor, ce funcționase până atunci. De asemenea, legile românești de mai târziu privitoare la unificarea administrației vor utiliza același sistem, al numirii în posturile aparatului administrativ. După preluarea prefecturilor județene urmau celelalte instituții administrative, judiciare, financiare, școlare, sanitare etc.

Încă din decembrie 1918, fapt confirmat și în ianuarie 1919, Consiliul Dirigent a luat decizia ca funcționarii să depună jurământul de fidelitate față de statul român. Atitudinea funcționarilor maghiari, care reprezentau imensa majoritate a corpului administrativ din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, față de această cerință a fost una fluctuantă. Au fost județe în care aproape toți funcționarii au depus jurământul, tot așa cum au fost alte județe în care membrii aparatului administrativ au refuzat în bloc să jure credință statului român. În același timp, au existat cazuri când unii funcționari au prestat jurământul de fidelitate, dar totuși și-au părăsit ulterior posturile. Și au mai existat cazuri când, după ce au refuzat inițial să recunoască statul român, și-au schimbat ulterior opinia, solicitând reprimirea în posturi. Sau, deși cei care nu depuneau jurământul trebuiau înlăturați din funcții, au fost destule situații când acest lucru nu s-a întâmplat. Unii dintre cei care au fost totuși destituiți au dat în judecată statul român, fără succes însă, pentru că în 1934 Tribunalul Arbitral Mixt româno-maghiar s-a declarat incompetent să

judece cazul. Această abordare ezitantă în chestiunea jurământului de fidelitate, atât din partea funcționarilor maghiari, cât și din aceea a autorităților românești, s-a datorat stării de război în care se găsea Transilvania în 1919, incertitudinii unora cu privire la soarta regiunii, schimbărilor ce se succedau la Budapesta, incitărilor care soseau din capitala Ungariei și lipsei de înlocuitori pentru cei care nu acceptau să jure fidelitate noilor stăpâni.

Situația avea să se reglementeze parțial după semnarea Tratatului de la Trianon, în iunie 1920. Prin decizia Consiliului de Miniștri nr. 1674/27 iunie 1920 s-a acordat un termen de o lună pentru depunerea jurământului și unul de un an pentru cunoașterea limbii române. Și în acest caz, ca și în cel al profesorilor din școlile de stat, primul termen a fost în general respectat, dar cel de-al doilea s-a dovedit mult prea optimist. Cei mai mulți dintre funcționarii inferiori și-au păstrat posturile după prestarea jurământului de fidelitate, situație ce se deosebea de aceea din Cehoslovacia sau Iugoslavia, statul român comportându-se mai generos față de slujbașii săi minoritari. Deși această stare de fapt era atribuită de către români bunăvoinței și sentimentului lor de dreptate, iar de către maghiari incapacității statului român de a menține și administra Transilvania, în realitate explicația principală rezidă în faptul că nu existau înlocuitori români pentru marea masă a funcționarilor maghiari. Iată ce declara în vara anului 1921 primarul român de la Oradea, declarație preluată și de ziarele de la Budapesta: “A trebuit să menținem elementul maghiar în oficiile publice în lipsa mare de români. Cauza este că lefurile sunt reduse, astfel nu s-au numit români ca funcționari. Ungurii au rămas în oficiile lor nevoind să-și piardă timpul de serviciu, în baza căruia au drept la pensie”⁶⁶.

Într-adevăr, cu toate că existau unii funcționari maghiari care se comportau ca și cum unirea din 1918 nu avusese loc, luau în derâdere statul român, considerând că se va dezintegra dintr-o clipă în alta, își manifestau dispețul față de români și chiar corespondau oficial cu autoritățile de la Budapesta, guvernării români nu au început să-i înlocuiască masiv decât în anii '30, adică atunci când sistemul educațional pus în funcțiune la debutul anilor '20 a început să “producă” absolvenți îndeajuns de numeroși și de bine pregătiți, pentru a se constitui într-o alternativă corespunzătoare la funcționarii minoritari.

⁶⁶ A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 31.

Însă în primii ani după unire nu avea cine să umple eventualul gol pe care l-ar fi lăsat în administrația Transilvaniei demiterea sau plecarea în masă a funcționarilor maghiari. A fost ușor să se numească români în funcțiile de prefecți, subprefecți și șefi pe la anumite servicii publice locale, însă era imposibil de acoperit în totalitate necesarul de funcționari de la “finanțe”, “perceptorat”, “cadastru”, “contabilitate”, “serviciul de drenaj”, “serviciul edilitar”, “sănătate publică” etc. Iar penuria cea mai accentuată se resimțea în Transilvania în privința notarilor comunali, adică a reprezentanților autorității centrale în comunele rurale. Cei mai mulți dintre notarii români din mediul rural migraseră spre orașele ardelene, pentru a participa și ei la asaltul asupra acestor citadele minoritare. Deficitul de funcționari români, nu numai în comunele rurale, ci și în mediul urban, n-a putut fi acoperit pe termen scurt, în ciuda unor eforturi susținute ale oficialităților. S-a făcut apel la intelectualii români să intre în administrație, s-au solicitat funcționari din Vechiul Regat și, în ultimă instanță, s-au organizat cursuri intensive. Acestea din urmă nu puteau însă duce la rezultate spectaculoase; dimpotrivă, încă din 1923 se exprimau regrete pentru că “s-au recrutat la repezeală notari”, “au fost primiți deavalma”, mulți dintre ei neîndeplinind condițiile necesare, în special de studii, pentru practicarea acestei meserii. Ca și în cazul învățătorilor și profesorilor beneficiari de “cursuri scurte”, și acești notari făcuți “la repezeală” au rămas în sistemul administrativ, fiind însă plătiți mai prost și trebuind a suporta desconsiderarea celor mai bine pregătiți profesional, fie români, fie minoritari.

Disfuncționalitățile administrației românești în primii ani după unire au fost remarcate într-un articol din “Daily Telegraph” din octombrie 1921 de Moses Gaster, rabinul-șef al sefarzilor din Imperiul britanic, după o vizită în România, la invitația guvernului român. Articolul, de altfel scris pentru susținerea cauzei românești în confruntarea propagandistică cu maghiarii⁶⁷, remarca faptul că plângerile minorităților “... sunt, în întregime, de un exclusiv caracter administrativ și este cu totul firesc să fie așa, întrucât noul regim a trebuit să se despartă de vechea administrație, pe a cărei loialitate nu se putea bizui. Pe de altă parte, guvernul român nu avea pregătit un personal corespunzător pentru a ocupa posturile rămase libere. Rezultatul a fost că multe elemente necalificate au fost puse în posturi de răspundere. Aceste elemente au profitat de starea de agitație, încă dominantă, și au acționat, în

⁶⁷ Vezi A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Transilvania, Propaganda revizionistă ungară în Anglia, 1921-1929, vol. 17, f. 8.

multe cazuri, cât se poate de arbitrar. Ele s-au pretat la mită și corupție și au pricinuit, foarte adesea, o stare de lucruri care nu corespunde, desigur, intențiilor guvernului român. Acesta este la curent cu abuzurile, dar nu este capabil, deocamdată, să le stopeze”.

Gaster, care se născuse și trăise în România vreme de câteva decenii înainte de a fi expulzat și de a se stabili la Londra - ceea ce nu l-a făcut resentimentar la adresa românilor - era probabil îndreptățit în observațiile sale referitoare la carențele administrației românești. Avem prea puține îndoieli în privința existenței corupției în administrația din România interbelică, însă nu credem că fenomenul era unul antiminoritar sau, mai mult, antimaghiar. Dimpotrivă, fără a dispune evident de probe, înclinăm a crede că venalitatea unor funcționari a contribuit uneori, paradoxal poate, la rezolvarea unor probleme altfel generatoare de tensiuni. Au existat destui minoritari care, având de ales între a mitui un funcționar cu scopul de a obține o soluție favorabilă la vreo doleanță și a trimite vreo petiție la Liga Națiunilor, reclamând vreo discriminare reală sau imaginară, au optat pentru prima variantă, mai confortabilă și mai eficientă⁶⁸.

Tratatul prin care România se angajase să protejeze drepturilor minorităților de rasă, de limbă și de religie nu prevedea utilizarea limbilor minoritare în administrație. În consecință, legislația românească aferentă domeniului nu a stipulat folosirea altei limbi decât cea română în administrație. Însă, câtă vreme rămăseseră destui maghiari în rândurile personalului administrativ, limba maghiară, fără a căpăta vreun statut legal, a fost folosită de multe ori din inerție, mai ales că erau destui funcționari care nu cunoșteau limba română. Încercările autorităților românești din prima jumătate a anilor '20 de a-i obliga pe funcționarii minoritari să susțină un examen de limba română s-au dovedit în general infructuoase. Nici măcar

⁶⁸ Istoricul britanic C. A. Macartney, referindu-se la acest aspect, scria în 1937: “... mita poate rezolva o mulțime de lucruri. «Corupția românilor», mi-a spus cu cinism un bătrân evreu, «este Geneva noastră”. Mai mult decât atât, românul mediu este un tip de treabă. Natura sa nu-l îndeamnă la brutalitate; nici măcar nu solicită sume foarte mari. Este uimitor cât de departe poți ajunge cu doar câțiva lei. Chiar nemitul, el va ezita adesea să aplice unele reguli mai aspre, în special dacă punerea lor în practică îi va cauza vreun disconfort. Îi lipsește complet tenacitatea de fier ... a cehilor sau brutalitatea sârbilor. Oferă-i suficient cât să trăiască, mai adaugă și o minimă păstrare a aparențelor și nu-i cauza probleme reale, iar el se va mulțumi să-i lase pe oameni în plata Domnului. Rămâi uimit adeseori în Transilvania de tonul cinic și amical cu care românii localnici se adresează, spre exemplu, naționaliștilor maghiari fanatici. Este vorba în mare măsură de superficialitate, însă rămâne faptul că, în anumite privințe, cel puțin în primii ani după război, în Transilvania viața a fost mai tolerabilă pentru minorități decât în mult mai bine condusa Cehoslovacie” (*op.cit.*, p. 289). Macartney nu era un prieten al românilor, iar generalizările lui erau nițel exagerate, însă un sâmbure de adevăr în cuvintele sale tot exista.

cursurile gratuite de limba română pentru funcționarii minoritari nu i-au făcut pe aceștia să-și însușească limba statului care îi patrona, unii din reavoință, alții din neputință. Au existat însă și destule cazuri când unii funcționari maghiari au depus eforturi laudabile pentru a învăța limba română. În general, se poate afirma că dispoziția guvernamentală privitoare la obligativitatea cunoașterii limbii oficiale de către funcționari nu s-a aplicat cu strictețe decât abia în anii '30, când s-au organizat teste de limbă cu adevărat serioase pentru minoritarii din serviciul statului român. Au fost însă unele situații în care, chiar la începutul anilor '20, unii funcționari maghiari au fost destituiți datorită necunoașterii limbii oficiale. Însă cei mai mulți au rămas în funcție.

Utilizarea din inerție a limbii maghiare în administrație în primii ani interbelici, chiar dacă legislația românească și tratatele internaționale semnate de România nu impuneau acest lucru, poate fi probată chiar prin protestele, de altfel nu foarte numeroase în opinia noastră, ale maghiarilor, pe chestiuni legate de administrație. Spre exemplu, din protestul unui deputat ungur din noiembrie 1923 cu privire la faptul că primarul român din Târgu Mureș "a scos inscripția ungurească de pe primărie"⁶⁹, noi înțelegem faptul că până în 1923 a existat o inscripție în limba maghiară pe fațada primăriei din Târgu Mureș. Sau din faptul că maghiarii din Banat protestau în vara anului 1924 împotriva unei ordonanțe a Prefecturii Timiș din mai același an ce stabilise ca petițiile, publicațiile, afișele și anunțurile instituției respective să fie redactate "în limba română, apoi în germană și numai excepțional în maghiară"⁷⁰, noi înțelegem faptul că se utilizau totuși limbi minoritare în administrația românească, chiar dacă într-un mod neoficial⁷¹.

Unul dintre aspectele deloc agreate de minoritatea maghiară din România interbelică era acela al centralizării administrative. Uitând repede cum fusese situația pe acest plan în Imperiul austro-ungar, maghiarii au devenit în primii ani de după război campionii descentralizării politice și administrative. Motivația principală proferată era una de bun-simț: vocea lor

⁶⁹ "Glasul minorităților", I, nr. 7/decembrie 1923, p. 20.

⁷⁰ "Glasul minorităților", II, nr. 6-7/iunie-iulie 1924, p. 17.

⁷¹ Chiar primarul român din Oradea recunoștea acest lucru în vara anului 1921: "Actele oficiului primăriei orașului se eliberează în ungurește, însă le traducem și în românește. Certificate se dau numai în românește". Iar gazeta budapestană ce a preluat această afirmație insera o remarcă a corespondentului său din România: "cine are talent să citească printre rânduri poate afla mângâiere abundentă în declarația dânsului" (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Presă, 1920-1923, vol. 25, f. 31).

ar fi fost mai auzită pe plan local. În realitate, maghiari din România considerau construcția statală românească ca fiind șubredă; descentralizarea era cea mai "europeană" dintre metodele ce le stăteau la dispoziție pentru a accentua presupusa precaritate a edificiului statal românesc. De altfel, exact acesta era motivul pentru care autoritățile românești nu puteau accepta o descentralizare pronunțată: în condițiile de după război, trebuia consolidat statul și trebuia "concretizată" unirea. Descentralizarea nu putea aparține decât viitorului României.

Fără îndoială că au existat destule probleme legate de administrație în România primilor ani interbelici, însă nu toate disfuncționalitățile aparatului administrativ din Transilvania se datorau unei atitudini programatice antimaghiare. Uneori era vorba, pur și simplu, de proastă organizare, pregătire profesională modestă, indolență sau corupție. Este sigur că au existat prefecți, primari, notari și diverși funcționari români care au făcut exces de zel, au dorit să-și demonstreze afinitățile față de cauza națională sau să-și plătească polițe de pe vremea fostei guvernări maghiare, au tras concluzii generalizatoare din faptele reprobabile ale unor maghiari sau nu s-au arătat dispuși să-și manifeste tactul în relațiile cu cetățenii români de etnie maghiară. Însă astfel de atitudini nu făceau parte dintr-o politică concertată a statului direcționată împotriva minoritarilor, în general, și a maghiarilor, în special.

Spre exemplu, una din nemulțumirile ungarilor, aceea că "teascul de impozite ... lucrează în două feluri dincolo și dincoace de munți"⁷², nu trebuie înțeleasă în sensul că minoritarii erau obligați, prin lege, să plătească impozite și taxe mai mari, ci era vorba, pur și simplu, despre faptul că activitatea de colectare a impozitelor - o operațiune la care nici unul din statele românești, din Evul Mediu și până în secolul al XXI-lea, n-au excelat niciodată - se desfășura cu o eficiență relativă mai mare în Transilvania decât în Vechiul Regat: obișnuiți de pe vremea defunctei monarhii bicefale, locuitorii Ardealului, fie români, fie minoritari, își plăteau cu mai multă conștiinciozitate dările către stat decât o făceau concetățenii lor de la sud și est de Carpați. Oricât s-ar glosa pe tema "mentalității central europene" și a celei "balcanice", este greu de identificat discriminarea maghiarilor în acest caz. De asemenea, merită remarcat faptul că unele firme maghiare s-au adaptat

⁷² Iosif Willer, *Un cuvânt către d-l profesor Iorga*, în "Glasul minorităților", I, nr. 5/octombrie 1923, p. 3.

repede atitudinii “orientale” cu privire la plata impozitelor, mutându-și sediile în București și beneficiind astfel de “privilegiile” majorității.

Conștiente de problemele inerente raporturilor dintre majoritate și minorități, autoritățile de la București au înființat un subsecretariat de stat pentru afacerile minorităților etnice. Expunerea de motive a proiectului de lege intrat în dezbaterile Parlamentului în decembrie 1920 preciza: “În actuala stare de lucruri, din cauza lipsei unui organism special care să formeze legătura între guvernul central și interesele diferitelor minorități, problemele politice, speciale, ale noilor cetățeni ai României nu au primit întotdeauna rezolvarea cea mai potrivită intereselor generale. Pentru înlăturarea neajunsurilor inerente acestei situații și ca o dovadă de solitudine față de cetățenii de altă limbă, naționalitate și confesiune, se impune crearea unui organ care să armonizeze diversitatea de interese ale acestor cetățeni cu interesele generale ale statului, contribuind astfel la înfăptuirea adevăratei unificări politice interne”. În ciuda unor dezbateri aprinse în Camera deputaților, legea a fost adoptată la începutul anului 1921. Generoasă ca intenție, ideea unui organism care să facă legătura între minoritari și guvernare nu a dus la rezultate pozitive spectaculoase, câtă vreme cea mai importantă dintre minoritățile din România, cea maghiară, a rămas nereconciliată cu noua ei situație, tratând cu neîncredere această inițiativă a Bucureștilor.

În justiție, în conformitate cu Tratatul minorităților, statul român a acceptat utilizarea în anumite cazuri a limbilor minoritare. Orice cetățean român de etnie maghiară se putea adresa judecătorilor și tribunalelor în limba sa maternă. De altfel, în Transilvania și Banat, statul român numise până în 1922 un număr de 264 judecători maghiari dintr-un total de 708. De asemenea, s-a prevăzut organizarea și funcționarea unui corp al traducătorilor și interpreților pe lângă instanțele judiciare, persoane menite să faciliteze comunicarea între părțile de diverse etnii din cadrul proceselor. Dacă maghiarii puteau folosi limba proprie când se adresau oral sau în scris instanțelor, totuși procesele se derulau în limba română, avocații și juristconșulții trebuind să cunoască limba oficială a statului, ei fiind asimilați categoriei funcționarilor publici. În orice caz, nu deținem informații despre avocați care să-și fi pierdut statutul din pricina necunoașterii limbii române. Probabil ei au fost categoria profesională ce s-a adaptat cel mai rapid noilor realități.

Problemele maghiarilor cu justiția din România în perioada interbelică nu proveneau din faptul că nu-și puteau folosi limba maternă, ci din faptul că trăiau cu sentimentul că pierderea oricărui proces se datora discriminărilor la care erau supuși sau presupusului lor statut de “cetățeni de rangul al II-lea”. Alte probleme ale maghiarilor în relația lor cu justiția română - probleme care îi afectau, în fapt, pe toți cetățenii români - derivau din situația deloc nouă în România, cunoscută însă din plin și de Ungaria antebelică și interbelică, prin care legile, excelente pe hârtie, nu erau întotdeauna aplicate. Cu sarcasmul său tipic britanic, C. A. Macartney remarca: “Aidoma tuturor raselor latine sau latinizate, românii excelează în emiterea celor mai idealiste măsuri de ordin general [...] Legile lor sunt de obicei mai bune decât cele ale cehilor și infinit mai bune decât cele ale britanicilor. Însă, în timp ce englezul nu emite de obicei o lege dacă nu are de gând să o respecte în litera și în spiritul ei, iar cehul nu adoptă o lege dacă nu poate dovedi că îi respectă litera, deși îi eludează spiritul, pentru român între lege și aplicarea ei nu există o relație decelabilă. [...] De la prefect la jandarm, oficialul face în practică exact ceea ce dorește”⁷³. Aserțiunea profesorului și avocatului britanic (scoțian) este, desigur, excesivă, nu însă fără un substrat real, recunoscut adeseori și de români: “E o legislație de bibliotecă, neîntâlnită nicăieri în viață, în urmări de guvernământ. E un teren pe care, în ce ne privește, ne putem lua la întrecere cu orice stat de pe Glob. Până și Australia s-ar putea simți umilită alături de noi”⁷⁴. Însă chiar Macartney recunoaște că acest tip de atitudine față de legi nu reflecta sentimente antiminoritare, ci era vorba, pur și simplu, de lipsă de profesionalism și/sau corupție. Este evident însă că și minoritarii, în cazul de față maghiarii, puteau cădea victime acestei stări de fapt. Dar este imposibil de stabilit în ce măsură ei erau mai afectați decât românii. Probabil că nu, existând o egalitate nu numai în fața legii, ci și în privința aplicării/neaplicării legii.

În plan politic, minoritățile din România au avut, începând chiar din 1919, libertatea de a se constitui în partide și de a activa în câmpul politicii interne românești, luând parte la luptele electorale și la dezbaterile parlamentare, în aceleași condiții ca și partidele românești. Minoritatea maghiară a manifestat o anumită dezorientare în primii ani după unire în

⁷³ C. A. Macartney, *op.cit.*, p. 288.

⁷⁴ “Ideea europeană”, V, nr. 139/18 februarie-2 martie 1924, p. 4.

privința activității ei în viața politică românească. Mulți dintre liderii maghiari s-au declarat partizani ai rezistenței pasive față de politica țării. Motivația acestei atitudini, formulată eufemistic, suna astfel: "Nimeni n-a așteptat și nici nu putea să aștepte ca vechile legături sufletești ale unghurimii din Ardeal și Banat să fie rupte deodată. Iar sufletele purtau legăturile vechii ideologii, ale cărei principii fundamentale se întorceau acuma tocmai împotriva celor care mai înainte puseseră jurământ pe ele. Formarea unei noi ideologii a mai fost împiedicată în chip firesc și prin credințe naive, prin îndemnuri mai mult sau mai puțin de bună-credință, prin trezirea de speranțe iluzorii - și ea n-a putut să-și înceapă dezvoltarea decât după ce trecuse prima amețeală și începuse să se împrăștie și ceața care împăienjenea vederea și excludea cunoașterea situației reale"⁷⁵.

În această perioadă de doi ani (1919-1920), când cei mai mulți dintre liderii maghiarilor din România au promovat rezistența pasivă în privința participării la viața politică românească, a existat totuși o tentativă, eșuată însă, de înființare a unui Partid Național Democrat Maghiaro-Secuiesc. Inițiativa i-a aparținut lui Béla Maurer, dar ea "n-a putut să prindă rădăcini": "poate și din cauza situației neclarificate, dar probabil și din cauza tacticii nehotărâte și lipsite de energie ce adoptase"⁷⁶.

Așa s-a făcut că, în fapt, prima organizație viabilă cu caracter politic a maghiarilor din România a fost Uniunea Maghiară (*Magyar Szövetség*), înființată la 9 ianuarie 1921. Începutul activității politice a maghiarilor nu s-a dovedit de bun augur, deoarece autoritățile românești au interzis organizația. În iunie 1921 a apărut însă Partidul Popular Maghiar (*Magyar Néppárt*), pentru ca în februarie 1922 să se înființeze Partidul Național Maghiar (*Magyar Nemzeti Párt*), cele două formațiuni fuzionând la sfârșitul lui decembrie 1922 sub numele Partidul Maghiar Național (*Országos Magyar Párt*), mai cunoscut sub forma simplificată de Partidul Maghiar (*Magyar Párt*). Deși la sfârșitul anilor '20 și la începutul anilor '30 au mai apărut și alte formațiuni politice maghiare, precum Partidul Popular Maghiar, reapărut în 1927, Partidul Maghiar al Micilor Proprietari (*Magyar Kisgazda Párt*) în 1933, Uniunea Națională Maghiară a Muncitorilor (*MADOSZ*) și altele, în fapt partidul politic care a reprezentat cel mai cuprinzător interesele cetățenilor români de

⁷⁵ Géza Kiss, *Ideologia și tendințele minorității maghiare*, în vol. *Doctrinile partidelor politice*, ed. a II-a, București, f.a., p. 323.

⁷⁶ *Ibidem*.

etnie maghiară a fost Partidul Maghiar. Tot el a fost și cel care în relațiile cu diferite guverne și, în general, în politica internă a țării s-a afirmat ca reprezentând minoritatea maghiară din România.

De la început, Partidul Maghiar s-a manifestat printr-un program de revendicări maximale, unele dintre ele intrând chiar în contradicție cu suveranitatea și interesele naționale ale statului român. Dintre principalele puncte ale programului său politic pot fi amintite: recunoașterea prin Constituție a minorităților ca subiecte de drept public; autonomie națională pentru maghiari; autoguvernarea minorității maghiare, în limba ei maternă, cu administrație și justiție proprii; drept de vot pentru femei; organizarea armatei astfel încât serviciul militar să se reducă la maximum trei luni și să fie executat în raza cercului de recrutare respectiv, având limba maternă ca limbă de instrucție și de comandă; alegerea prin vot universal a tuturor funcționarilor; suprimarea tutelei administrative; dreptul funcționarilor de a refuza executarea ordinelor autorităților superioare care li s-ar părea ilegale; interdicția suspendării consiliilor județene și municipale, căile ferate să fie preluate de către cele trei națiuni din Ardeal, care să le administreze singure; statul să nu întrețină nicăieri școli maghiare, ci să predea autonomiei maghiare toate școlile ungurești; dreptul la învățământ confesional de toate gradele, de la învățământul primar la cel universitar etc.

Simpla enumerare a cerințelor pe care le aveau maghiarii din România demonstrează că între minoritatea ungară și majoritatea românească nu se ajunsese la reconciliere și că etnicii maghiari respingeau practic existența României. Împlinirea unora dintre revendicările maghiare presupunea, pur și simplu, disoluția statului român. În consecință, singurul comentariu care se poate face asupra platformei politice a Partidului Maghiar în prima etapă de după înființare este acela că reprezentanții acestei formațiuni solicitau maximum din ceea ce puteau cere, nu însă și maximum din ceea ce doreau. Și asta pentru că nu puteau, legalmente, să solicite unirea cu Ungaria, în fapt singura soluție prin care cererile lor ar fi putut fi rezolvate. Efectul unei asemenea platforme politice asupra raporturilor dintre români și maghiari a fost subliniat chiar de către un maghiar: "Rana supurează, vindecarea întârzie mereu. Distanța dintre noua putere de stat și minoritatea etnică sau nu se micșorează deloc, sau scade într-o măsură imperceptibilă".

În orice caz, pentru a evita izolarea politică și acuzațiile de extremism, ca și pentru a înlătura riscul suspendării sale de către autorități, Partidul Maghiar, fără a renunța la prea multe dintre revendicările sale, a acceptat să le pună în surdină pe cele mai radicale, cele care afectau în mod direct suveranitatea și interesele fundamentale românești. A existat, de altfel, în acest sens și un imperativ determinat de colaborarea în plan electoral cu unul dintre partidele politice românești. După eșecul negocierilor cu Partidul Național, s-a ajuns la discuții cu reprezentanții Partidului Poporului, finalizate în octombrie 1923 prin semnarea așa-numitului "Pact de la Ciucea".

În textul respectivului acord nu mai era vorba de autonomie națională sau teritorială, ci doar de revendicări cu caracter particular în chestiuni școlare, religioase, electorale, administrative, financiare, agrare și juridice. Rațiunile acestei schimbări de atitudine a liderilor politici ai maghiarilor din România, pe lângă inevitabilul câștig electoral, țineau de faptul că ei au înțeles că o condiție necesară - nu însă și suficientă - pentru a obține anumite concesii pe teren religios și școlar era colaborarea cu o formațiune politică românească de prim-plan. În plus, se pare că atunci, la sfârșitul anului 1923, când statul maghiar făcea eforturi să obțină un împrumut girat de Liga Națiunilor, iar acordul Bucureștilor părea esențial, dintre Budapesta au venit spre maghiarii din România recomandări de moderare a discursului.

În sfârșit, unul dintre domeniile vieții publice unde activitățile minorităților, în general, și cele ale maghiarilor, în special, nu numai că nu au scăzut în intensitate, ci chiar au proliferat într-un mod semnificativ a fost acela al presei. Zeci de periodice maghiare din Transilvania și-au continuat apariția și după 1918, iar alte câteva zeci au fost înființate după unirea provinciei cu România. De asemenea, aproape două treimi din totalul tipografiilor din Ardeal, ca și două treimi din numărul librăriilor din regiune aparțineau maghiarilor.

Cauzele acestei adevărate explozii a presei maghiare din România sunt numeroase. În primul rând, legislația românească referitoare la înființarea de ziare și reviste era extrem de permisivă, nefiind nevoie nici de aprobarea autorităților, nici de plata vreunei cauțiuni. În al doilea rând, suspendarea în primii ani după unire a accesului la publicațiile din Ungaria a determinat un avânt al presei maghiare din România. În al treilea rând, o asemenea presă, a

cărei susținere financiară depășea posibilitățile minorității maghiare chiar și în condițiile în care veneau subsidii din Ungaria, nu ar fi putut exista fără sprijinul românilor din Ardeal. Aceștia citeau gazetele ungurești fie din obișnuință, fie din lipsa unor ziare românești, fie pentru că cele maghiare erau mai conectate la realitățile locale, fie pentru că erau mai bine informate în legătură cu evenimentele internaționale, fie pentru că unele dintre ele erau mai specializate, adresându-se anumitor categorii profesionale.

Printre consecințele acestei activități frenetice a presei maghiare din Transilvania s-a aflat și aceea că viața publică din regiune și-a păstrat într-o bună măsură un aspect minoritar, mai exact maghiar. Cea mai mare parte a presei maghiare - evident cea cu caracter politic - susținea ideologia și acțiunile Partidului Maghiar. În același timp, ea căuta să mențină în rândul ungarilor din România un sentiment permanent de nemulțumire și de revoltă și să alimenteze speranțe cu privire la eventuale schimbări teritoriale radicale, împiedicând astfel minoritatea maghiară să se încadreze în noua viață de stat.

Era, de altfel, firesc să procedeze astfel, câtă vreme presa era obligată să intersecteze orizontul de așteptare al oamenilor care o citeau. În acest fel, anumite abordări și atitudini ale mass-mediei maghiare din România pot fi identificate drept opinii și credințe prevalente printre ungurii din România. Spre exemplu, se ignora cu desăvârșire tot ce era bun în țară și toate eforturile făcute pentru consolidarea statului român, în același timp în care se lua act de toate crimele, fraudele, abuzurile săvârșite oriunde și de către oricine. Rezultatul acestei combinații de abordări era emergența impresiei că statul român nu era viabil, deoarece societatea românească și întregul aparat administrativ erau putrede. De asemenea, erau ignorate progresele tuturor minorităților etnice trăitoare în România interbelică, libertățile de care se bucurau, sprijinul, atât cât era, pe care li-l acorda statul, în același timp însă exploataându-se toate piedicile pe care aceste minorități le întâmpinau. Cel mai mic abuz al unui organ administrativ local era considerat ca un atentat asupra dreptului la viață al minorităților și era prezentat ca făcând parte din programul guvernamental ce viza populațiile minoritare. În sfârșit, presa maghiară reproducea, comenta și difuza toate declarațiile și articolele revizioniste apărute în presa străină și ignora complet orice atitudine antirevizionistă. În felul acesta, era încurajată nesiguranța privitoare la menținerea status-quo-ului și, implicit, impresia că România era o creație

efemeră, refacerea unei Ungarii de dimensiuni medievale nefiind decât o chestiune de timp.

În concluzie, relațiile dintre români și maghiarii din România în primii ani interbelici au fost în general tensionate din varii motive. Evoluția istorică condusese la crearea unui decalaj politic, social, economic și cultural în Transilvania între români și maghiari în favoarea acestora din urmă. Inversarea situației politice de după 1918 trezise speranța majorității românești de a putea înlătura rămânerea în urmă. Românii cereau sprijinul statului pentru recuperarea decalajului, iar maghiarii solicitau egalitate deplină, libertate de acțiune, fără intervenționism statal. În timp ce românilor li se părea firesc să pretindă nivelarea inegalităților acumulate de-a lungul secolelor, ca și sacrificii din partea “celor care sunt încă titularii unor privilegii nelegitime, în profitul celor care au fost spoliați în trecut”⁷⁷, maghiarilor li se părea situația lor anterioară ca fiind “normală și intangibilă”, iar procesul de anulare a discrepanțelor de statut ca fiind fățiș antimaghiar, expresie a nefericitei înlocuiri a “sistemului ... occidental din Transilvania cu cel «balcanic», complet străin spiritului tradițional transilvănean”. În același timp, este evident faptul că disfuncționalitățile raporturilor dintre minoritatea maghiară din România și majoritatea românească s-au repercutat și asupra relațiilor dintre România și Ungaria. Ba chiar se poate spune că a existat o relație cu dublu sens: tensiunile româno-maghiare din interiorul României contribuiau la escaladarea tensiunii dintre România și Ungaria, iar confruntarea diplomatică permanentă, pe diverse teme⁷⁸, dintre București și Budapesta nu contribuia deloc la spargerea cercului vicios instalat între maghiarii din România și națiunea dominantă a statului român. Primii considerau că erau tratați drept “cetățeni de rangul al doilea” și, de aceea, nu

⁷⁷ Corneliu Alex. Rudescu, *Abuzul de drept în materii de “plângeri minoritare” și apărarea prestigiului extern al statului*, extras din “Revista de Drept Penal și Știință Penitenciară”, nr. 5-6/1931, p. 3-4.

⁷⁸ Una din aceste teme era, evident, chiar aceea a minorităților: “... niciodată Ungaria n-a iubit fostele ei minorități cu mai mult foc decât astăzi. Numai o fărâmă din acel fos să-l fi avut pe vremuri, și chitul aruncat cu lopata și ajutat de scoabe de fier, care ținea clădăraia fantastică din Tatra până la Fiume și Brașov, nu s-ar fi prăbușit aproape fără lovitură. Cea mai mică suferință a rutenilor din Cehoslovacia, suspinele catolicilor slavi din Iugoslavia, nemulțumirile de politică de partid ale românilor din Ardeal deșteaptă valuri de protest la Budapesta. Capitala Ungariei e o inimă de mamă care compătimește neîncetat cu toți foștii ei fii, plesniți până ieri cu biciul și căutați prin gură, după limbă, cu briceagul. Minuni ale decăderii. Toți adevărații creștini dimprejur trebuie să ne silim a ține Ungaria în această stare lăcrimătoare a fericiților, care singură îi poate aduce iertarea vechilor păcate și deschiderea porților cerului” (“Idea Europeană”, IV, nr. 102/24 septembrie - 1 octombrie 1922, p. 4)

puteau fi loiali unui stat care-i discrimina, iar autoritățile românești solicitau, înainte de orice, loialitate din partea tuturor cetățenilor români, indiferent de naționalitatea lor.

II Politica față de minorități a Ungariei la începutul perioadei interbelice

Guvernele care s-au succedat la conducerea Ungariei după încheierea primului război mondial au devenit brusc campioane ale drepturilor minorităților. Statul maghiar dorea a se transforma într-un adevărat paradis pentru minoritarii care ar fi rămas să trăiască în Ungaria. Indiferent de natura regimului aflat la Budapesta - democratic (octombrie 1918-martie 1919), bolșevic (martie-august 1919) sau autoritar (august 1919-iunie 1920) -, toți cei care s-au perindat la conducerea Ungariei au fost extrem de generoși în promisiuni față de minoritari. Guvernarea Károlyi a propus, prin vocea lui Oszkár Jászi, în calitate de ministru însărcinat cu problemele naționalităților, o organizare de tip cantonal a statului maghiar. Comuniștii lui B. Kun au promis o egalitate deplină de tip marxist-leninist. Iar guvernele care au condus Ungaria de la prăbușirea regimului bolșevic și până la semnarea Tratatului de la Trianon, s-au întrecut în a promite descentralizare, autonomie etc. În august 1919, într-un moment când armata română abia se instalase la Budapesta, guvernul István Friedrich a adoptat un decret cu privire la naționalități, al căror statut devenea printre cele mai liberale din lume. În decembrie 1919, guvernul Károlyi Huszár a promovat o lege a educației în care se stipula că minoritățile puteau studia în orice limbă doreau și puteau înființa oricâte școli ar fi voit. Iar slovacilor li s-a propus chiar o combinație de tip federal.

Însă toate aceste tentative maghiare de a capta bunăvoința naționalităților s-au dovedit inutile. De altfel, veneau și prea târziu, pentru a putea fi luate în serios. Nimeni nu mai credea în bunele intenții ale liderilor maghiari. Opțiunile fuseseră deja făcute, iar ele au fost consfințite prin Tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920. Concluzia pe care a tras-o elita maghiară din această stare de fapt a fost aceea că încercările concesive față de minorități nu numai că fuseseră futele, dar fuseseră și eronate în principiu.

Altfel spus, maghiarizarea de până în 1918 reprezentase politica corectă: greșeala nu fusese excesul maghiarizării, ci insuficiența ei.

Ungaria post-Trianon se remarcă printr-o omogenitate etnică, la care foștii lideri maghiari nici măcar nu putuseră visa altădată. Paradoxal însă, această omogenitate etnică nu a fost considerată satisfăcătoare de liderii Ungariei interbelice, astfel încât maghiarizarea a continuat. O dovedesc cifrele statistice: recensământul din 1920 stabilise că din cei aproximativ 8 milioane de locuitori, 89,6% erau maghiari, 6,9% germani, 0,3% (circa 24 000) români etc., în timp ce recensământul din 1930 consemna, la un număr aproape identic de locuitori, 92,1% maghiari, 5,5% germani, 0,2 (circa 16 000) români etc.⁷⁹ Asta în condițiile în care singurei minorități - e drept că doar confesională - care își dorea din tot sufletul asimilarea, evreii, i-a fost refuzat, într-o anumită măsură, acest lucru.

Deși în practică guvernele Ungariei din primii ani interbelici au continuat să promoveze maghiarizarea, din perspectivă legislativă au dorit să ofere un exemplu statelor vecine. O serie întreagă de legi, decrete și ordonanțe au fost emise în special în perioada 1923-1925. Se stipula utilizarea limbilor materne ale minorităților în administrație, în justiție, în învățământ, în cadrul Bisericii etc.; în zonele unde minoritarii dețineau o proporție semnificativă din numărul locuitorilor, toți funcționarii trebuiau să cunoască limba minoritarilor respectivi; minoritarii puteau înființa, pe speze proprii, școli de orice grad, inclusiv institute de învățământ superior; statul însuși susținea școli în limbile minoritare etc.

Cea mai mare parte din această legislație maghiară privitoare la minorități era calchiată după celebra Lege a naționalităților din 1868. Însă ca și atunci, între lege și aplicarea ei nu exista nici o legătură detectabilă. Rațiunile acestui tip de abordare pot fi găsite într-un articol dintr-o revistă românească din anii '20 ce comenta publicarea, într-o gazetă budapestană în limba franceză, a "Legilor și ordonanțelor ungurești privind ocrotirea drepturilor minoritare în Ungaria": "Într-adevăr, iată o înțelegere a libertății, care poate sluji oricui de pildă! Câteva pagini înșiră faimoasele paragrafe ale legii naționalităților minoritare XLIV din 1868. Principiile ei nu pot găsi decât recunoaștere; aplicarea a dus la sfârșimarea pe bună dreptate a regatului milenar. Alte pagini dezvoltă paragrafe și paragrafe de ordonanțe și

⁷⁹ Zenobius Pâclișanu, *Hungary's Struggle to Annihilate its National Minorities*, Miami Beach, 1985, p. 136, 151.

ordonanțe, începând cu 21 august 1919, în care e vorba de limba iubitelor minorități, azi aproape inexistente în cuprinsul Ungariei adevărate, și e vorba de drepturi strălucite date acestora în școli sau de un Minister al Naționalităților minoritare. Toate aceste înlesniri și libertăți decurg însă din același procedeu pe care-l cunosc toate țările care-și dau o legislație ca să se pună la nivelul Europei și nu ca să corespundă unei evoluții firești a cetățenilor. [...] Nouă "Revue de Hongrie" nu ne poate lua ochii. Ea nici nu se gândește, de altminteri, la noi. Gândul ei statornic e la Europa, unde se găsesc prieteni veghetori, gata să pună în circulație materialul venit de la Budapesta. Iar intenția ascunsă e să ridice în fața naționalităților, până ieri fericite sub vechiul regim, o stare de ideal în cuprinsul hotarelor păzite de sabia de argint a îngerilor apostolici. Naționalitățile sunt însă cam sceptice și privesc fără entuziasm curtenia excesivă a unor oameni, pe care, ori sub câte toge de legiuitori sau fracuri de diplomați s-ar acoperi, își aduc aminte să-i fi cunoscut în haina roșie a călăului"⁸⁰.

III Sistemul de protecție a minorităților din perioada interbelică

Printre rezultatele concrete ale Conferinței de pace de la Paris, reunită la finalul primului război mondial, se înscrie și faptul că s-a redus la jumătate numărul de oameni din Europa centrală și răsăriteană care trăiau sub stăpânire străină. Totuși, încă aproximativ 22 de milioane de oameni se aflau în cadrul unor state unde nu reprezentau naționalitatea dominantă. De altfel, ținând cont de amestecul complex de popoare din regiune, era foarte greu de văzut cum s-ar fi putut obține ceva mai convenabil pentru toate părțile interesate, lăsând deoparte soluția mișcărilor forțate de populație - ceva ce astăzi se numește epurare etnică -, un principiu pe care artizanii păcii de la Paris l-au respins. Cu toate acestea, rezultatul i-a dezamăgit pe unii și i-a nemulțumit profund pe alții. Aceasta era realitatea care îl determina pe Woodrow Wilson, președintele american, să spună în Senatul Statelor Unite: "Când eu am lansat acele cuvinte (că toate națiunile au dreptul la autodeterminare), le-am lansat fără cea mai mică idee despre naționalitățile existente, care astăzi vin la noi una după alta. [...] Dumneavoastră nu știți și nu puteți aprecia anxietățile pe care eu le-am experimentat ca rezultat al

⁸⁰ "Ideea Europeană", V, nr. 139/18 februarie-2 martie 1924, p. 4.

faptului că, prin ceea ce am spus, am trezit speranțele a milioane de oameni”⁸¹.

Liderii marilor puteri participante la forumul păcii de la Paris știau foarte bine că naționalitățile nemulțumite puteau constitui una dintre cele mai grave amenințări pentru noua ordine internațională ce se dorea instituită. Drept urmare, Conferința de pace a identificat două soluții în încercarea ei de a limita pericolul: plebiscitele și protecția minorităților.

Plebiscitele erau o armă cu două tăișuri. În teorie, părea de domeniul bunului-simț să încerci să afli opiniile locuitorilor dintr-o zonă aflată în dispută, dar, în practică, această operațiune a condus la multiple complicații. Pus în fața unei alegeri tranșante, între două sau chiar trei opțiuni, alegere ce urma să-i influențeze viața într-un mod radical în continuare, locuitorul înspăimântat putea da un răspuns ambiguu. În plus, rezultatul consultării populare depindea în mare măsură de modul în care era pusă problema, care era întrebarea, cum erau judecate rezultatele - majoritate generală simplă, sau pe regiune, sau pe district, sau pe comună - și apoi cum se făcea interpretarea finală. În cazuri precum cel al Sileziei Superioare, plebiscitul n-a făcut decât să complice, cu atât mai puțin să rezolve, chestiunea aflată în dispută.

Principiul însuși al plebiscitului se putea dovedi nefericit: “În mod evident, Conferința nu are nimic de-a face cu teritoriile deținute de Aliați înainte de război [...], iar plebiscitele ținute în țări aflate în posesia noastră [...] ar putea fi neplăcute și cu siguranță nu trebuie să fie încurajate”⁸², nota lordul Hardinge, adjunctul ministrului de externe britanic și unul dintre membrii marcanți ai delegației britanice la Conferința de pace. Cu toate acestea, recurgerea la plebiscite s-a constituit într-o alternativă pe care reuniunea de pace de la Paris a ales-o de câteva ori, iar rezultatele au pus sub semnul întrebării unele dintre presupunerile referitoare la naționalitate făcute de liderii marilor puteri sau de experții aflați la dispoziția lor. În Allenstein, o regiune din cadrul așa-numitului “coridor polonez”, 46% din populație vorbea poloneza, însă doar 2% din locuitori au votat pentru Polonia; în Silezia Superioară, două treimi dintre locuitori vorbeau poloneza, dar o majoritate generală a votat pentru Germania; în timp ce în Carinthia, unde slovenii

⁸¹ *Apud A History of the Peace Conference of Paris*, ed. by H. W. V. Temperley, vol. IV, London, 1921, p. 429.

⁸² *Apud Alan Sharp, The Versailles Settlement, Peacemaking in Paris, 1919*, London, 1991, p. 156.

reprezentau 68% din populație, doar 40% dintre ei au ales separarea de Austria.

Celălalt instrument prin care Conferința spera să poată “închide cercul” autodeterminării naționale era principiul protecției minorităților. Derivând din practica stabilită în secolul al XIX-lea în vederea încercării, adesea nereușită, precum în cazul românesc, de a oferi protecția drepturilor civice ale unor grupuri religioase minoritare din unele dintre statele mici ale Europei răsăritene, ideea protecției a fost extinsă la Paris, deși preocuparea inițială a realizatorilor păcii viza doar comunitățile evreiești răspândite în întreaga regiune. S-a sperat că un set mic de drepturi garantate ar putea reconcilia populațiile lăsate de partea “greșită” a noilor frontiere naționale cu majoritățile din noile state.

În timpul ședinței plenare din 28 aprilie 1919 a Conferinței de pace s-a acceptat constituirea Ligii Națiunilor, pactul acestei organizații devenind parte integrantă a viitoarelor tratate de pace. În ciuda diferitelor planuri care au fost discutate în primăvara anului 1919, termenii constitutivi nu includeau vreo prevedere referitoare la protecția minorităților, deoarece s-ar fi presupus că trebuie respectată de către toți membrii viitoarei organizații. Cu alte cuvinte, ar fi fost greu, spre exemplu, ca marile imperii coloniale, precum cel britanic sau cel francez, să accepte o supervizare internațională pentru situația nenumăratelor populații supuse.

Aceste decizii, și în special atmosfera care a însoțit adoptarea lor, i-au dezamăgit profund pe numeroșii susținători ai principiului național ca bază a construcției unei noi Europe și chiar a unei noi lumi. Conducătorii puterilor învingătoare au trebuit să facă față unor critici severe venite din direcții diferite. Astfel, ideea impunerii în anumite tratate, semnate cu statele noi și cu acelea care se măriseră în mod considerabil, a unor obligații privitoare la minorități, trebuie văzută ca un fel de compensație pentru speranțele nerealizate evocate de ideea autodeterminării naționale. Este greu de stabilit dacă președintele Wilson a luat în considerare și contradicția naturală dintre dreptul la autodeterminare și dreptul unui stat de a-și conserva existența într-o regiune precum Europa centrală și răsăriteană, unde era imposibil ca teritoriul unui stat să fie locuit doar de o singură naționalitate. Mai probabil, s-a crezut că, acolo unde toți locuitorii, indiferent de rasă, limbă sau religie, au garantate drepturi egale printr-o lege clar definită, sau se bucură efectiv de

ele, ca în Statele Unite ale Americii și Imperiul britanic, dreptul la autodeterminare - sau "dreptul la secesiune", cum era el numit în S.U.A. - putea fi indubitabil scos în afara legii.

Pentru președintele american Woodrow Wilson, autodeterminarea națională însemna dreptul popoarelor de a-și alege statul în cadrul căruia să trăiască, precum și tipul de guvernare. Această doctrină a fost răspunsul pe care Wilson l-a considerat adecvat pentru chestiunea naționalismului. El considera că statele astfel constituite urmau să alcătuiască o societate internațională pașnică și justă. Această concepție se întemeia pe credința sa esențială în faptul că omul era bun de la natură și perfectibil și că, oferindu-i-se ocazia și instituțiile potrivite, voința colectivă umană devenea o forță absolută a binelui. Meritul lui Wilson a fost acela că el a fost primul lider mondial care să respecte puterea sentimentului național și să încerce să canalizeze forța acestuia în direcția democrației și cooperării internaționale, începând cu Europa centrală și răsăriteană, însă incluzând după aceea întreaga lume.

O problemă foarte dificilă s-a dovedit aceea a definirii naționalității. Perspectiva anglo-americană și cea din Europa occidentală nu făceau o distincție clară între un membru al unei națiuni și un cetățean al unui stat. Concepția occidentală în această privință se regăsește sintetizată în cuvintele diplomatului britanic James Headlam-Morley: "Galezul este și englez datorită acceptării depline a limbii sale materne în Țara Galilor"⁸³. Cu alte cuvinte, nu se făcea nici o distincție între naționalitatea politică (adică cetățenia) și cea personală. Această concepție a fost determinată de istoria relativ stabilă din punct de vedere politic și teritorial din Occident. În plus, de asemenea caracteristic lumii occidentale, era principiul opțiunii (alegerii) personale în stabilirea naționalității, ceea ce în partea răsăriteană a Europei, ca și în lumea germană de altfel, era de neconceput.

Și președintele american Woodrow Wilson a avut tendința de a confunda conceptul de autodeterminare națională cu acela de suveranitate populară și și-a limitat întotdeauna aplicarea principiului său printr-o precizare: "Tuturor aspirațiilor naționale bine definite trebuie să li se acorde o satisfacție completă, dar fără a se introduce elemente noi sau se perpetua cele vechi, de discordie și antagonism, care ar face posibil ca, în timp, să se

⁸³ *Apud Alan Sharp, Britain and the Protection of Minorities at the Paris Peace Conference, 1919*, în vol. *Minorities in History*, ed. by A. C. Hepburn, London, 1978, p. 178.

periclitizeze pacea Europei și, în consecință, a lumii”⁸⁴. Era o rezervă pe care puține grupuri naționale au dorit să o observe și, în plus, așa cum se cunoaște astăzi foarte bine, exista un număr infinit de “elemente de discordie și antagonism” în Europa centrală și răsăriteană în 1919.

Wilson preconiza un sistem de protecție a minorităților pornind de la experiența sa pur americană: atât timp cât cineva se simțea american (și îndeplinise condițiile tehnice și legale), nu conta dacă el vorbea germana, poloneza sau italiana, el era un american. Însă în Europa răsăriteană, naționalitatea era determinată de rasă, de religie și, în special, de limbă și avea puțină, sau chiar deloc, semnificație politică. Treptat, pe măsură ce occidentalii au început să conștientizeze complexitatea situației reale din partea estică a continentului european, testul real al naționalității a devenit limba. Se presupunea că un om care vorbea poloneza era polonez și dorea să fie cetățean al statului polonez. Tratatul minorităților vor reflecta această confuzie, utilizând termenul de “național” (membru al unei națiuni) ca sinonim pentru cetățean, deși plebiscitele nu au sprijinit această corelație. Mai mult decât atât, opiniile lui Wilson, care practic au reprezentat temelia sistemului de protecție a minorităților, indicau o viziune asimilaționistă, în stil american, asupra națiunii. Wilson pleca de premisa că, după ce le vor fi fost asigurate câteva dintre drepturile lor fundamentale, minoritarii vor dori să devină polonezi, români, cehi etc. Realitățile Europei interbelice nu au confirmat această presupunere.

Propunerea formală de a se stabili un sistem juridic internațional de protecție a minorităților a fost prezentată de către președintele Woodrow Wilson la o ședință a Consiliului celor patru, la 1 mai 1919. El s-a referit la exemplele de tratament răuvoitor față de comunitățile evreiești din Polonia și România. David Lloyd George a propus impunerea de obligații similare și altor state noi sau considerabil mărite din Europa centrală și răsăriteană. Aceste sugestii au fost imediat trimise către membrii comisiei care se ocupa de noile state și de minorități. Acolo s-a decis ca protecția minoritarilor să se realizeze prin intermediul unor tratate separate. Un raport asupra acestei probleme, acceptat de către Consiliul celor patru la 17 mai 1919, a afectat considerabil disputele ulterioare.

⁸⁴ *Apud* H. W. V. Temperley, *op.cit.*, vol. I, p. 439.

O mare influență asupra desfășurării evenimentelor în această chestiune a avut memoriul Comitetului delegațiilor evreiești la Conferința de pace, adresat tuturor delegațiilor prezente, la 10 mai 1919. Multe din cererile acestui memoriu aveau să se regăsească în textele care au stat la baza sistemului de protejare a minorităților, inclusiv formularea “minorități de limbă, de rasă și de religie” în locul aceleia de “minorități naționale”, neagreată, din motive lesne de înțeles, de organizațiile evreiești. Activitățile bine organizate ale evreilor au avut un impact considerabil asupra formei și naturii drepturilor minoritare. Problema a fost preluată apoi de către germani, care au subliniat că organismul cel mai potrivit pentru reglementarea protecției minorităților era într-adevăr Liga Națiunilor.

Procesul de concepere a principiilor privitoare la protecția minorităților a fost puternic afectat de reacțiile statelor direct implicate. Principala dezbateră a avut loc în cadrul celei de-a opta sesiuni plenare a Conferinței de pace, din 31 mai 1919. Proiectul de tratat cu Austria conținea prevederi referitoare la protecția minorităților în statele succesoare: Cehoslovacia, Polonia, România și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Delegați din aceste state, în special primii-miniștri ai României, Ion I. C. Brătianu, și Poloniei, Ignacy J. Paderewski, au subliniat acceptarea de către ei a tuturor soluțiilor propuse, dacă ele se aplică tuturor statelor. Brătianu a accentuat că fondatorii Ligii Națiunilor “au violat principiul egalității dintre state chiar din momentul în care organizația lua ființă. Suplimentar, s-a atras atenția asupra consecințelor introducerii unor discriminări între cetățeni în relațiile interne: unii (minoritarii) puteau face apel la legislația internațională, iar alții (majoritarii) nu erau îndrituiți să procedeze astfel. Instituționalizarea inegalității, din punct de vedere intern și internațional, părea statelor respective ca o amenințare la adresa dezvoltării lor armonioase.

Una din consecințele acțiunii combinate a statelor așa-zise minoritare a fost scrisoarea lui Georges Clemenceau către Paderewski din 24 iunie 1919. Președintele Conferinței de pace a justificat pe larg țelurile tratatelor referitoare la minorități. Doar faptul că existau niște principii protective urma să faciliteze, potrivit lui Clemenceau, acceptarea noii situații de către minorități. Faptul că Liga Națiunilor urma să supervizeze garantarea protecției minorităților urma să excludă o potențială interferență în afacerile interne ale statelor interesate. De aceea, prevederile referitoare la garanții fuseseră formulate cu “maximă scrupulozitate”, astfel încât să elimine orice

caracter politic din orice dispută care ar putea apărea ca rezultat al aplicării acestor prevederi.

Ion I. C. Brătianu a privit sistemul protectiv pentru minorități ca un canal prin care marile puteri ar fi putut exercita presiuni economice, politice și de altă natură asupra României. Experiența trăită de tatăl său, la Congresul de la Berlin din 1878 și în perioada ulterioară, privitoare la intruziunile anumitor puteri în afacerile interne ale statului român, a marcat profund gândirea din acel moment a lui Ionel Brătianu⁸⁵. Ceea ce vedea desfășurându-se în jurul său, la Conferința de pace de la Paris, îi confirma șeful delegației românești cele mai negre previziuni privitoare la acest aspect. În consecință, s-a opus din toate puterile sale ca România să semneze tratatul privind minoritățile, a schimbat replici tăioase cu Clemenceau, Wilson și Lloyd George, a încercat să-i mobilizeze pe ceilalți lideri ai statelor mici și, în cele din urmă, a preferat chiar să demisioneze din funcție din acest motiv. Istoricii români care au scris despre acest subiect - de la Gh. Brătianu și Frederic C. Nanu până la cercetătorii din zilele noastre - au fost unanimi în a aprecia forța argumentelor formale (erau, teoretic, irefutabile) ale lui I. I. C. Brătianu (lipsa universalității sistemului de protecție a minorităților și introducerea de discriminării juridice între cetățenii aceluiași stat), precum și justificarea în acel moment a anxietăților sale referitoare la potențialele lovituri date împotriva tinerei suveranități naționale românești de către marile puteri. Ceea ce nu s-a remarcat însă este în ce măsură prognoza sumbră a lui Brătianu s-a adeverit în cei 15 ani, cât a funcționat sistemul de protecție a minorităților. Astăzi, noi putem spune, fără teama de a greși, că în anii interbelici România a trebuit să suporte presiuni și ingerințe multiple, de natură economică sau politică, însă nici una nu venit pe filiera protejării minorităților. Marile puteri s-au ferit să se implice în sistemul minoritar gestionat de către Liga Națiunilor, conștiente fiind de caracterul exploziv al chestiunii, cu posibile urmări pernicioase pentru propriile lor imperii multietnice. Altfel spus, Ionel Brătianu era îndreptățit de experiența românească anterioară să judece aspru debutul sistemului internațional de garantare a drepturilor minoritarilor, însă evoluția ulterioară a evenimentelor în această chestiune nu a validat temerile liderului român.

⁸⁵ Este interesant de remarcat că pentru Brătianu, pentru ceilalți delegați români de la Paris, ca și pentru autoritățile de la București cuvântul "minoritari" era sinonim cu "evrei". Nimeni dintre români, nici măcar ardelenii, în momentele de apogeu ale conflictului privitor la garantarea internațională a drepturilor minoritare, nu făcea referiri la faptul că urmau să beneficieze de astfel de protecție și maghiarii, și germanii, trăitori în România Mare într-un număr mai mare decât cel al evreilor!

Revenind la momentul inițierii sistemului de protecție a minorităților conceput la forumul păcii de la Paris, trebuie amintite cele două documente importante semnate la Versailles, la 28 iunie 1919. Unul dintre ele conținea condițiile de pace impuse Germaniei învinse de către principalele puteri Aliate și Asociate. Prin intermediul celuilalt, puterile mai sus menționate impuneau Poloniei acceptarea unui tratat special referitor la protecția minorităților. Semnificația acestui document se datorează în special rolului său de model pentru actele analoage care i-au urmat. Soluțiile aplicate acolo au pus bazele întregului sistem internațional de protecție a minorităților. Când au semnat tratatul de pace cu Austria, la Saint Germain, la 10 septembrie 1919, Cehoslovacia și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor au trebuit să accepte obligații asemănătoare, deși nu identice. Rezistența României a fost până la urmă inefficientă, ea semnând tratatul la Paris, la 10 decembrie 1919. Obligațiile Greciei au derivat din tratatul de la Sèvres, parafat la 10 august 1920.

Celălalt grup de state așa-zise minoritare a constat din țările înfrânte. Obligațiile lor au fost incluse în următoarele tratate: Austria, acela de la Saint Germain, 10 septembrie 1919, în articolele 62-69; Bulgaria, acela de la Neuilly, 27 noiembrie 1919, în articolele 49-57; Turcia, acela de la Lausanne, 24 iulie 1923, în articolele 37-45; Ungaria, acela de la Trianon, 4 iunie 1920, în articolele 54-60. Obligațiile referitoare la minorități ale unor țări precum Finlanda (cu privire la insulele Aaland), Albania, Lituania, Letonia, Estonia și Irak au fost stabilite la Liga Națiunilor sub forma unor declarații, atunci când țările respective au devenit membre ale respectivei organizații internaționale. Chestiunea protecției minorităților a constituit și subiectul unor tratate bilaterale, cel mai faimos exemplu fiind așa-numita Convenție de la Geneva, din 15 mai 1922, referitoare la Silezia Superioară.

Tratatul semnat de Polonia la 28 iunie 1919 se referea la cetățenii unui stat care erau diferiți de majoritatea populației în ceea ce privea limba, rasa sau religia (sugestia pentru această formulare a fost atribuită organizațiilor evreiești, care nu agreau conceptul de minoritate națională, din motive lesne de înțeles). Articolul 12 era de o importanță crucială în evaluarea rolului Ligii Națiunilor în sistemul protectiv pentru minorități. Prin acest articol, tratatul era recunoscut ca o obligație internațională care urma să fie plasată sub garanția Ligii Națiunilor. Eventualele amendamente puteau fi introduse doar dacă ele erau acceptate de către majoritatea membrilor Consiliului Ligii. Orice

membru al Consiliului avea dreptul de a sesiza organul de decizie al Ligii în legătură cu orice încălcare sau pericol de încălcare a prevederilor tratatului. Consiliul era liber să ia orice hotărâre și să apeleze la orice mijloace care să-i facă misiunea eficientă. Același articol 12 prevedea și implicarea Curții Internaționale de Justiție în sistemul de protecție a minorităților. Deciziile Curții erau definitive, neexistând posibilitatea apelului.

Așa-numitele tratate ale minorităților își propuneau să protejeze interesele grupurilor periferice din punct de vedere rasial, etnic, lingvistic sau religios. Minoritățile trebuiau să trăiască în aceleași condiții cu cele împărtășite de toți ceilalți cetățeni ai unui stat dat. Astfel, minoritățile nu puteau pretinde servicii speciale sau reguli mai liberale, iar protecția a fost oferită doar pentru indivizi, nu și pentru grupuri (a existat puțină simpatie la Conferința de pace pentru cererile de autonomie locală, considerată a fi creatoare de probleme). Minoritarii nu puteau, în general vorbind, să beneficieze de nici un privilegiu. Sintagma “în general vorbind” indică faptul că exista totuși un subtil privilegiu al minoritarilor. Una dintre prevederi stabilea că statul garanta “tuturor locuitorilor săi” protecția totală a vieții și a libertății și recunoștea că ei puteau să-și exercite în mod liber toate religiile, credințele și cultele ale căror practici nu contraveneau cu ordinea socială sau morala publică. Datorită caracterului său general, această prevedere n-ar fi trebuit să-și afle locul în tratatele minorităților (ci, mai degrabă, în Pactul Societății Națiunilor, unde însă îi fusese refuzat accesul), deoarece, deși avea în vedere toți locuitorii, nu puteau face apel la ea decât minoritarii, singurii “protejați” de tratatele respective. Teoretic, acea prevedere reprezenta un privilegiu al minorităților în domeniul drepturilor fundamentale, întrucât, din punct de vedere formal, atacurile împotriva vieții, libertății și libertății de conștiință deveneau de interes internațional doar dacă îi afectau pe minoritari.

Tratatele referitoare la minorități conțineau prevederi care statuau așa-numita “egalitate negativă” (în fața legii, în drepturi civile și politice, în privința admisieii în posturi, funcții și onoruri publice, cu privire la fondarea de instituții sociale, religioase, educaționale și caritabile private în care să se folosească limba proprie, la utilizarea limbii materne în discuții private, comerț, religie, presă și întruniri publice), cât și prevederi corespunzătoare așa-numitei “egalități pozitive”⁸⁶: folosirea limbii materne de către minorități,

⁸⁶ Diferența dintre “egalitatea negativă” și cea “pozitivă” derivă din faptul că, pentru ca membrii unei minorități să trăiască în termeni egali cu majoritatea, ar fi necesar ca ei să aibă acele instituții

oral sau în scris, în fața justiției; instrucția în școlile primare, în zonele locuite într-o proporție considerabilă de către minoritari trebuia asigurată de către stat în limba minorității respective (acest fapt nu excludea obligativitatea însușirii limbii oficiale); obligația statului ca în orașele și districtele unde exista o proporție considerabilă de minoritari să se asigure acestora o cotă echitabilă din fondurile publice destinate scopurilor educaționale, religioase sau caritabile.

Poate părea paradoxal, dar în perioada interbelică minoritățile din statele aflate sub incidența tratatelor pomenite mai sus s-au arătat prea puțin interesate de prevederile referitoare la “egalitatea pozitivă”: nici școlile publice primare susținute de stat și nici folosirea limbii materne în fața justiției n-au constituit subiecte de interes. În schimb, lipsa unei prevederi care să permită utilizarea limbii materne în contactele cu administrația publică s-a făcut resimțită, tot așa cum cele mai mari controverse, în afara celor legate de reformele agrare, s-au datorat școlilor private ale minorităților. Nici maghiarii din România, nici germanii din Cehoslovacia și Polonia nu erau satisfăcuți cu predarea în propriile lor școli, chiar în limba lor, a istoriei, geografiei, literaturii etc., în conformitate cu programele, planurile și manualele pregătite de ministerele educației din România, Cehoslovacia și Polonia. Pe de altă parte, ținând cont de circumstanțele cu care guvernele respectivelor țări s-au confruntat, refuzul lor ferm de a oferi minorităților controlul asupra unor chestiuni de o asemenea importanță precum educația și școlile este de înțeles, în special datorită faptului că guvernele acelor țări erau convinse că, dacă abandonau controlul asupra școlilor private ale minorităților, acest control nu va trece la respectivele minorități, ci la statele vecine cu interese în domeniu. Soluția Ligii în această problemă atât de spinoasă a fost una caracteristică: “temporizarea” și căutarea compromisului pentru calmarea spiritelor. Altfel spus, Liga Națiunilor și-a manifestat și în acest caz rolul ei predilect: țintă a vărsării nădufului părților aflate în conflict.

culturale, juridice, sociale și economice care să le permită să-și conserve conștiința națională, să-și cultive și să-și dezvolte limba și cultura proprii în aceleași condiții cu majoritatea. În acest sens, protecția împotriva tratamentului discriminatoriu nefavorabil nu este suficientă; egalitatea reală - nu doar formală, ci substanțială - presupune măsuri speciale și pozitive pentru minorități. În cazul “egalității negative” statul nu trebuie să facă altceva decât să o afirme și să o respecte, însă “egalitatea pozitivă” presupune un efort special (administrativ și financiar) din partea statului. Este de aceea inevitabil ca, într-o anumită măsură, protecția minorităților să apară unui observator neavizat ca un regim excepțional în favoarea minorităților, iar acest lucru a creat și va crea o dificultate foarte serioasă, în special în cazul minorităților a căror loialitate față de statul din care fac parte poate fi pusă sub semnul întrebării.

Sistemul internațional de protecție a minorităților a fost în principal format în primii ani ai perioadei interbelice. Mai târziu, doar Irak-ul se va alătura Ligii Națiunilor în 1932 și va accepta obligații relevante în acest sens. În acel caz, s-a făcut referire la rezoluția adoptată în timpul primei sesiuni a Ligii Națiunilor, la 15 decembrie 1920, care condiționa admiterea în respectiva organizație internațională de acceptarea obligațiilor referitoare la minorități. Chestiunea a fost subiect de controversă chiar în momentul când a apărut. Opinia inițială a fost aceea că statelor care aveau de gând să se alătore Ligii nu trebuie să li se impună condiții suplimentare, în afara celor menționate în Pact. Altă opinie, în schimb, pune accentul pe necesitatea de a crește cât mai mult numărul statelor cărora să le fie impuse obligații față de minorități. În consecință, în timpul primei sesiuni a Ligii Națiunilor, Albania și Finlanda au trebuit să accepte semnarea unor tratate privind protejarea minorităților. Alte țări, precum Lituania, Letonia și Estonia, au solicitat să fie admise în Ligă fără nici un fel de condiție adițională. Rezistența lor a fost parțial încununată de succes. Spre exemplu, după lungi negocieri, Letonia a semnat o declarație, la 7 iulie 1923, prin care confirma acceptarea voluntară a obligațiilor referitoare la minorități și se declara de acord să negocieze cu Consiliul Ligii dacă situația minorităților din Letonia corespundea cu regulile din tratate.

Principala caracteristică a primilor ani de funcționare a sistemului a fost tendința lărgirii interpretării obligațiilor privitoare la minorități. Această evoluție a fost susținută de numeroși înalți oficiali din Secretariatul general, Paul Mantoux, fostul interpret al Consiliului Suprem al Conferinței de pace de la Paris, fiind unul dintre ei. Pe de altă parte, Sir Eric Drummond, primul secretar general al Ligii, a încercat întotdeauna să înlăture din preocupările organizației acele chestiuni care se aflau dincolo de scopul fundamental al Pactului. Problemele protecție minorităților îl preocupau pe el numai atât timp cât ele constituiau o parte din funcția esențială a Ligii: garantarea păcii în relațiile internaționale.

Stabilirea poziției și rolului Ligii Națiunilor în protejarea minorităților s-a dovedit a fi o sarcină foarte complicată. Treptat, Liga a ajuns să fie văzută ca "prestatoare de servicii" și față de membrii săi, și față de minoritățile ce trebuiau protejate. Chestiunea crucială a fost exprimată de către un membru al secțiunii care se ocupa de minorități, devenit mai târziu președintele acesteia, Pablo de Azcarate. În noiembrie 1923, acesta a spus: "Liga niciodată nu a luat poziție de campioană a minorităților împotriva propriilor lor

guverne: dimpotrivă, s-a considerat mult mai satisfăcător pentru Ligă să lucreze împreună cu guvernele pentru a le ajuta să-și îndeplinească obligațiile”.

Această opinie corespundea cu rezoluțiile adoptate de a treia sesiune a Ligii, la 21 septembrie 1922. S-a recunoscut faptul că, în cazuri normale, o înțelegere semioficială și amicală între Ligă și guvernele acelor state care semnaseră tratate privitoare la minorități era cea mai bună cale pentru dezvoltarea unor bune relații între guverne și minoritățile lor. Mai mult decât atât, s-a accentuat întrebarea dacă minoritățile își îndeplinesc obligațiile față de statele din care fac parte: “În timp ce Adunarea recunoaște dreptul fundamental al minorităților de a fi protejate de opresiune de către Ligă, ea subliniază și datoria persoanelor aparținând minorităților rasiale, religioase sau lingvistice de a coopera ca cetățeni loiali cu națiunile de care ele aparțin”.

Liga națiunilor a avut la dispoziția sa doar forța morală și politică. Aceasta însemna că dreptul de a adopta rezoluții (care, în ultimă instanță, erau ineficiente fără un anumit spirit de colaborare din partea statului pentru care au fost adoptate) a avut o mai mică importanță practică decât existența unei proceduri care făcea posibil nu numai negocierile, ci și folosirea diferitelor tipuri de coerciție politică și morală față de statul “acuzat” de către Consiliu și membrii săi. Deși prin astfel de metode era dificil să se ajungă la soluții complet satisfăcătoare, totuși se obțineau aproape întotdeauna compromisuri, ceea ce, în acele circumstanțe, era mai util pentru minorități și cauza păcii. Multe controverse au însoțit formarea procedurii utilizate de către Liga Națiunilor pentru a aplica tratatele privitoare la minorități. Textele propriu-zise ale tratatelor nu clarificaseră îndeajuns chestiunea procedurii. De aceea, crearea procedurii, care a căpătat formă finală în perioada 1920-1925, a fost însoțită nu numai de numeroase dispute, dar și de analize detaliate, care au lărgit sfera de cunoaștere în privința problemei minorităților în general.

Toate obligațiile referitoare la minorități se aflau sub garanția Consiliului Ligii Națiunilor. Dreptul de a atrage atenția Consiliului în legătură cu orice încălcare a clauzelor din tratate a fost inițial rezervat doar membrilor Consiliului. Însă în scurt timp, acest drept a fost acordat *de facto* minorităților însele și statelor care nu aveau reprezentanți în Consiliu. Această soluția a fost aprobată la 22 octombrie 1920, fiind apoi completată, la 25 octombrie 1920, printr-o altă rezoluție a Consiliului, care a anulat

responsabilitatea individuală a statelor membre ale Consiliului de a atrage atenția asupra violărilor sistemului de protecție a minorităților.

O altă decizie importantă a fost aceea de a se institui un organism intern special al Consiliului, cunoscut în literatura de specialitate drept Comitetul celor Trei. Într-adevăr, el era format din trei membri ai Consiliului: președintele său, care se schimba regulat, și alți doi membri aleși aleatoriu. Primind ajutor substanțial din partea membrilor Secretariatului, ei examinau toate petițiile sau informațiile trimise la Geneva în legătură cu toate cazurile de încălcare sau pericol de încălcare a oricăreia dintre prevederile tratatelor referitoare la minorități. Ședințele Comitetului celor Trei erau secrete. Comitetul putea trimite rezultatele activității sale Consiliului, în vederea continuării procedurii, sau puteau închide chestiunea printr-un document semnat de toți membrii săi. Reclamanții nu erau informați nici despre desfășurarea lucrărilor Comitetului, nici despre soluții adoptate. Varianta confidențialității depline a fost adoptată pentru că obiectivul procedurii de protecție a minorităților era acela de a permite Consiliului Ligii să obțină o informare cât mai completă despre faptele susținute în petiție, dar în același timp să evite cu orice preț intrarea într-o situație în care statul și minoritatea ar fi devenit părți într-un "proces" internațional. O asemenea eventualitate ar fi dus la prăbușirea sistemului. Activitățile Comitetului celor Trei au scutit în mod efectiv membrii Consiliului de datoria de a se ocupa de problemele referitoare la legislația cu privire la minorități.

Treptat, Consiliul Ligii a reușit, între 1921 și 1923, să pună la punct procedurile necesare pentru circulația petițiilor. Până în 1921, toate plângerile primite de Secretariat fuseseră trimise pentru informare tuturor statelor membre ale Ligii. Rezoluția Consiliului din 27 iunie 1921 stabilea că petițiile trebuiau mai întâi trimise statului "reclamat", înainte de a fi făcute publice. Statul respectiv trebuia să-l informeze pe secretarul general, într-un interval de trei săptămâni, dacă dorea să facă comentarii sau să ofere explicații. Dacă se exprima această dorință, i se acordau, suplimentar, două luni în care să examineze cazul și să transmită comentariile.

Condițiile menționate mai sus au fost acceptate inițial doar de către Cehoslovacia și Polonia, iar mai târziu de către Austria și România. Celelalte state interesate n-au fost de acord cu procedura de informare automată a tuturor membrilor Ligii în privința conținutului petițiilor. Opoziția cea mai

viguroasă a venit din partea Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor. După negocieri îndelungate, așa-numitele țări minoritare au fost satisfăcute. Rezoluția Consiliului din 5 septembrie 1923 a stabilit că petițiile și comentariile din partea guvernelor interesate trebuiau comunicate doar membrilor Consiliului. Această regulă nu putea fi încălcată decât cu acordul guvernului respectiv sau printr-o rezoluție specială a Consiliului.

Rezoluția menționată mai sus a jucat un rol important în evoluția procedurii cu privire la minorități în cadrul Ligii, deoarece ea a schițat condițiile generale care trebuiau îndeplinite pentru ca petițiile să fie luate în considerare de către organele Ligii. Rezoluția stabilea că petițiile trebuiau: să aibă în vedere protejarea minorităților din perspectiva tratatelor existente; să nu provină dintr-o sursă anonimă sau neidentificată; să nu fie redactate într-un limbaj violent sau ireverențios; să nu aibă forma unei cereri în vederea încetării relațiilor politice dintre minoritatea respectivă și statul din care aceasta făcea parte; să conțină informații sau să se refere la fapte care nu fuseseră, în trecutul apropiat, subiecte ale altor petiții.

Rolul proeminent al Consiliului ca principal organism care s-a ocupat de protecția minorităților nu trebuie să umbrească activitățile celorlalte organisme interesate în chestiunea respectivă, în special acelea ale Secretariatului. Așa-numitele tratate ale minorităților nu făceau nici o referire la rolul Secretariatului. Cu toate acestea, procedura privitoare la minorități a fost concepută de către membrii acestuia, deci de către funcționarii obișnuiți ai Ligii, oameni care s-au dovedit capabili nu numai să preia o parte din responsabilitățile Consiliului și ale Adunării, ci și să sugereze soluții optime pentru chestiunile care se iveau. Un norvegian, Erik Colban, a jucat un rol crucial în selectarea personalului secțiunii pentru minorități (denumirea oficială era Secțiunea Comisiilor Administrative și a Minorităților), înainte ca el însuși să-i devină primul președinte. Primii săi colaboratori au fost Helmer Rosting din Danemarca și Geir Lippestad din Norvegia. Pe măsură ce Secțiunea a crescut, Secretarul General a pretins ca mai multe națiuni să fie reprezentate. Astfel, Pablo de Azcarate y Flores din Spania și-a început activitatea aici în 1922, R. N. Kershaw din Australia în 1924, M. A. Cespedes din Columbia și W. O'Sullivan Molony din Irlanda în 1925, iar E. R. de Haller din Elveția și A. H. Hekimi din Iran în 1926.

Sarcina funcționarilor Secțiunii a fost aceea de a decide dacă plângerile, protestele, petițiile, manifestele și alte documente trimise la Geneva erau relevante din perspective sistemului de protecție a minorităților. Fiecare act a fost analizat din punctul de vedere al formei și din cel al conținutului. O declarație exhaustivă, adesea lungă de câteva pagini, era semnată de către președintele Secțiunii. În finalul declarației, se specifica dacă petiția era acceptată sau respinsă și se sugera procedura ulterioară. Aproximativ 50% dintre documentele primite nu au îndeplinit cel puțin una din condițiile stabilite în rezoluția din 5 septembrie 1923, fiind respinse. Inevitabil, au apărut multe controverse și nemulțumiri în legătură cu acceptarea petițiilor. Din această perspectivă, situația era una paradoxală. Pe de o parte, Secretariatul a fost atacat pentru respingerea majorității plângerilor, iar, pe de altă parte, el a fost acuzat de acceptarea unor petiții a căror formă sau conținut erau în contradicție cu rezoluția din 5 septembrie 1923.

Curând după ce Germania a intrat în Liga Națiunilor, ea a devenit un fervent avocat al drepturilor minorităților, în special ale celor germane. Sub îndrumarea lui Gustav Stresemann, politicianii Republicii de la Weimar au cerut ca principiile fundamentale ale sistemului de protecție a minorităților să fie schimbate. Ei doreau instituirea unui organism permanent, cu funcții de investigație și control. În plus, s-au sugerat unele modificări în privința competențelor Consiliului, astfel încât acesta să se poată ocupa nu doar de rezolvarea petițiilor, ci și de situația generală a anumitor minorități. În sfârșit, s-a solicitat ca reprezentanții statelor interesate să primească permisiunea de a participa la ședințele Comitetului celor Trei. Alături de germani, și maghiarii erau extrem de interesați în modificarea sistemului de protecție pentru minorități, astfel încât el să poată fi utilizat cu mai mult succes pentru escaladarea tensiunii internaționale pe această temă.

Rezultatele acestei ofensive germano-maghiare au fost limitate. Un comitet extraordinar, alcătuit din japonezul Adatci, britanicul Austen Chamberlain și spaniolul Quinones de Leon, a realizat un raport, care a fost acceptat de către Consiliul Ligii la reuniunea sa de la Madrid, din 12 iunie 1929, ca așa-numita Rezoluție de la Madrid. Rezoluțiile anterioare erau combinate într-una singură, formând un document coerent și concis, care a sistematizat procedura privitoare la protecția minorităților. Se înființa un Comitet al celor Cinci, care urma să examineze petițiile nu numai în timpul întâlnirilor Consiliului, ci și în perioada dintre ele. În plus, s-a propus ca,

atunci când petiția nu era admisă, petiționarul să fie anunțat de decizia luată, iar rezultatele anchetei Comitetului să fie făcute publice, evident după obținerea consimțământului guvernului implicat.

Teoretic, Comitetul avea la dispoziție doar trei opțiuni: să încheie examinarea, dacă explicațiile guvernului “reclamat” erau satisfăcătoare, să plaseze chestiunea pe agenda Consiliului Ligii, dacă explicațiile nu erau considerate mulțumitoare, sau să intre în negocieri cu guvernul respectiv, pentru a obține informații suplimentare sau, mai exact, pentru a extrage unele concesii și obține unele modificări ale situației care părea în contradicție cu tratatele privitoare la minorități. În practică, prima variantă a fost foarte rar adoptată, cea de-a doua niciodată, iar a treia a constituit regula generală, spre insatisfacția Germaniei și Ungariei, care s-au arătat foarte nemulțumite de această metodă a negocierilor între Comitetul celor Cinci și guvernele “acuzate”. Cauza acestei atitudini este evidentă: nu se mai puteau produce agitații politice prin discutarea cazurilor în Consiliul Ligii, singurul aspect în privința căruia cele două țări erau interesate.

În același timp, au început să fie auzite din ce în ce mai multe voci care solicitau, aidoma lui Ion I. C. Brătianu în 1919, generalizarea sistemului de protecție a minorităților. Argumentul era irefutabil: o organizație precum Liga Națiunilor nu putea accepta ca statele membre să fie împărțite în două categorii, unele libere și altele sub controlul Ligii. O astfel de diviziune nu putea dura, iar dacă nu erau luate măsuri, puteau apărea probleme care să afecteze însăși existența forumului genevez⁸⁷.

Sugestia de a introduce un drept universal al minorităților la protecție, făcută de așa-numitele țări minoritare, a fost definită inițial ca având un caracter defensiv, o protecție împotriva schimbărilor dezavantajoase de procedură. Stabilizarea sau, potrivit altora, stagnarea procedurii în privința minorităților, determinată de Rezoluția de la Madrid din 1929, a declanșat o nouă etapă de încercări pentru obținerea generalizării sistemului. În timpul negocierilor privind acordarea de drepturi egale Germaniei în chestiunea înarmării, mulți politicieni și diplomați au considerat potrivit și pe deplin justificat să ridice o cerință asemănătoare în privința protecției minorităților.

⁸⁷ Contraargumentele marilor puteri, cele care se opuneau generalizării sistemului, erau rizibile. Spre exemplu, un reprezentant al Imperiului britanic era de părere că “generalizarea aplicării clauzelor de protecție a minorităților va conduce probabil la crearea de minorități și conflicte privitoare la minorități acolo unde așa ceva nu existase înainte” (“International Conciliation”, no. 222/September 1926, p. 318-319).

De aceea, la începutul anilor '30 s-a consolidat cererea pentru generalizarea sau anularea sistemului protectiv al minorităților. În cursul polemicii, adversarii și susținătorii sistemului au formulat sute de argumente pro și contra. Unul dintre cele la care s-a făcut cel mai ades apel a fost acela conform căruia, deși justiția ar presupune obligații identice pentru fiecare, în practică anumite țări, bucurându-se de un nivel înalt de civilizație, au depășit deja perioada de intoleranță și nu mai necesită limitări de nici un fel.

O negare spectaculoasă a acestei teorii a venit din partea Germaniei național-socialiste, o țară ce susținuse "drepturile sacre ale minorităților". S-a dovedit în 1933 că Germania încălcase consistent Convenția de la Geneva din 15 mai 1922, privitoare la Silezia Superioară, pentru a nu mai aminti de drepturile evreilor. Discuțiile asupra chestiunii minorităților din organismele Ligii, desfășurate de-a lungul anului 1933, au coincis cu starea de "insatisfacție cronică" exprimată de diplomația germană față de forumul genevez. Decizia guvernului german din 14 octombrie 1933, de a denunța atât Conferința dezarmării, cât și Liga însăși, a avut consecințe serioase asupra întregului sistem de la Versailles, ca și asupra sistemului de protecție a minorităților. Interesant de menționat este faptul că, deși problema minorităților fusese intens exploatată de către germani în perioada anterioară, ea nu s-a aflat printre motivele oficiale ale părăsirii Ligii de către Germania.

Denunțarea de către Germania a Ligii Națiunilor a fost, într-o oarecare măsură, o surpriză, însă pactul de neagresiune polono-german din 26 ianuarie 1934 a fost, ce adevărat, o mare surpriză. Această înțelegere a stopat pentru o bună perioadă de timp disputa dintre cele două țări, desfășurată pe multiple planuri, însă adeseori axată tocmai pe chestiunea minorităților. Atenuarea tensiunii, atât de dorită de Polonia, părea a scoate în evidență faptul că negocierile bilaterale sunt mai fructuoase decât orice soluție multilaterală. Guvernul polonez a decis să pornească o ofensivă imediată împotriva sistemului de protecție a minorităților, cerând generalizarea acestuia. Nefiindu-i acceptată propunerea, la 13 septembrie 1934, Josef Beck, ministrul de externe, a anunțat Adunarea Generală a Ligii Națiunilor că guvernul polonez refuză să coopereze cu orice organism internațional în privința controlării situației minorităților din Polonia până când un sistem cu adevărat universal de protejare a drepturilor minorităților nu era introdus. În același timp, el a asigurat Adunarea că interesele minorităților nu vor fi afectate în mod defavorabil, deoarece ele fuseseră și urmau să continue să fie protejate

de legislația poloneză. Această declarație era, în fond, o denunțare a obligațiilor asumate de Polonia la Versailles. Deși criticile au venit din toate părțile, polonezii nu și-au revizuit poziția, ei dând o lovitură serioasă sistemului de protecție a minorităților. În 1935, statele membre ale Micii Înțelegeri au acționat la fel ca și Polonia în anul precedent, ieșind din sistemul protectiv pentru minorități.

Experiențele perioadei interbelice au demonstrat că stindardul protejării drepturilor pentru minorități a fost preluat în principal de către inamicii sistemului de la Versailles. Unele minorități, în special cele germane și maghiare, care erau cele mai puternice și mai bine organizate din Europa, au devenit subiecte ale unor acțiuni iredentiste care nu puteau fi tolerate de către guvernele interesate, ca de altfel nici de către Liga Națiunilor. Aceasta din urmă, deși "a Națiunilor", era o organizație de state independente. De aceea, organele Ligii - în special Consiliul și Secretariatul - au luat în considerare problematica minorităților preponderent din perspectiva membrilor săi, și nu a minorităților înșile. Faptul că nu s-a înțeles această chestiune fundamentală a determinat multe neplăceri. Astfel, multe din criticile la adresa Ligii au vizat faptul că organele acesteia nu s-au angajat în mod activ în acțiuni eficiente împotriva statelor considerate "vinovate" de nerespectarea anumitor obligații privitoare la minorități.

Interesant de menționat este contribuția minimă a Curții Internaționale de Justiție la formarea procedurii, funcționarea sistemului și rezolvarea divergențelor privitoare la protecția minorităților. Observația subliniază caracterul preponderent politic, și nu cel umanitar sau de drept internațional - așa cum în general s-a crezut -, al sistemului minorităților. Aspectul legal al sistemului a fost, în fapt, limitat la chestiuni de procedură, în timp ce conținutul său a fost determinat de elemente politice. Astfel, soluțiile la problemele care se acumulau nu erau căutate pe tărâm legal. În schimb, s-au aplicat metodele folosite în politica internațională. Esența sistemului a fost întotdeauna - și nici nu ar fi putut să fie altfel - căutarea soluțiilor de compromis, necesare evitării fricțiunilor și conflictelor interstatale. Totuși, fiecare compromis în chestiuni legate de minorități nu a beneficiat decât de sprijin moderat din partea celor mulțumiți, iar cei nemulțumiți l-au atacat în mod violent. Sistemul protecției minorităților fusese conceput pornindu-se de la credința în forța circumstanțelor. S-a sperat că dacă statele vor vedea că frontierele sunt stabilite definitiv și că nici o schimbare nu putea fi făcută prin

apelul la război sau revoluție, fără acordul Ligii Națiunilor, se va recunoaște că era în avantajul lor să-i trateze pe minoritari cu cea mai mare considerație. De asemenea, s-a sperat că și reciproca va fi valabilă: minoritarii vor realiza că este mai bine să aibă relații bune cu majoritatea. Altfel spus, majoritățile și minoritățile urmau, potrivit artizanilor sistemului de la Versailles, să trăiască împreună în cadrul frontierelor noi și permanente ale Europei centrale și răsăritene. Din nefericire, granițele n-au fost acceptate ca finale, iar minoritățile au promovat ele însele ori s-au lăsat folosite în scopuri iredentiste, astfel că majoritățile și-au privit propriile minorități cu adâncă suspiciune, ca piedici în calea consolidării statale.

Creșterea numărului de interpretări subiective cu privire la cazuri particulare, ca și la sistemul în totalitatea lui s-a manifestat în paralel cu evoluția Europei și a lumii către soluții de tip maniheist. Acest proces a condus la deteriorarea rolului esențial al Ligii Națiunilor: de mediatore a compromisului și de coordonatoare a înțelegerii. Pe măsură ce relațiile internaționale se aliniau pe axa către confruntare, erau afectate și alte sfere, nu în ultimul rând aflându-se și aceea a protecției minorităților. Din nefericire, nici unul dintre participanții în cadrul sistemului de protecție a minorităților - cu excepția Secțiunii pentru minorități a Ligii Națiunilor - nu a răspuns în modul în care artizanii sistemului speraseră. Noile state erau nemulțumite de inferioritatea lor afișată, minoritățile au rămas ferm neintegrate, statele vecine au continuat să exploateze minoritățile pentru propriile lor țeluri, iar marile puteri n-au manifestat nici un interes în a se implica. Sistemul de la Versailles s-a presupus a fi o soluție permanentă, dar nici o mare putere, Marea Britanie în primul rând, nu a fost pregătită să facă un efort serios pentru ca noile frontiere să fie respectate. În climatul tensionat al anilor '30, protecția minorităților, ca și Liga însăși, a devenit o victimă a vremurilor.

În perioada de interes pentru cercetarea noastră, 1920-1923, sistemul de protecție a minorităților aflat sub girul Ligii Națiunilor nu intrase încă pe deplin în acțiune din perspectiva axei România-Ungaria⁸⁸. Altfel spus, în afara chestiunii optanților absentești maghiari din România, ajunsă subiect

⁸⁸ De altfel, până în 1925 doar cinci petiții referitoare la minorități din state ce semnaseră tratate de protecție a minorităților de rasă, de limbă și de religie au fost luate în considerare de către Consiliul Ligii Națiunilor ("International Conciliation", no. 222/September 1926, p. 339).

principal de discuție în Consiliul Ligii în primăvara lui 1923⁸⁹, nici o altă petiție sosită din surse maghiare sau promaghiare și care să aibă legătură cu minoritatea ungară din România nu a ajuns pe agenda Consiliului Ligii Națiunilor⁹⁰. Asta nu înseamnă însă că maghiarii, fie cei din România, fie mai ales cei din Ungaria, n-au făcut eforturi susținute ca doleanțele lor să ajungă la Geneva. Încă înainte ca Ungaria să devină membră a Ligii Națiunilor, în 1922, sediul acestei organizații internaționale a devenit și unul dintre centrele majore ale propagandei revizioniste maghiare, întemeiată și pe specularea diverselor chestiuni minoritare.

Din păcate, nu întotdeauna reprezentanții români la Geneva au răspuns cu promptitudinea necesară și au găsit cele mai fericite formulări pentru a contracara propaganda excelent organizată a maghiarilor. Uneori, din exces de zel, se făceau greșeli, pe care delegații Ungariei le speculau fără ezitări. Potrivit diplomatului român, Vasile Stoica, “astfel de greșeli ... ar putea fi ușor înlăturate dacă secretariatul nostru de pe lângă Liga Națiunilor ar verifica încă o dată informațiile ce i se transmit și n-ar considera drept adevăruri irefutabile unele exagerări pe care le face presa noastră în lupta ce purtăm cu ungurii, sau le fac broșurile noastre de propagandă”. Dorind să elucideze avalanșa de acuzații maghiare, șeful Secțiunii pentru minorități a Ligii, norvegianul Erik Colban, a vizitat de mai multe ori România, împreună cu alți funcționari ai forumului genevez, în 1922, 1923, 1925. Rapoartele subsecvente acestor călătorii au scos în evidență, spre satisfacția autorităților românești, faptul că “afirmațiile adversarilor noștri în privința intoleranței și a persecuției minorităților sunt inexacte și cu foarte multe exagerări”. Și alți membri din aparatul birocratic al Ligii s-au convins la fața locului de faptul că multe din plângerile maghiare referitoare la România nu erau în conformitate cu realitatea. Iar în noiembrie 1923, a sosit la București însuși Sir Eric Drummond, primul secretar general al Ligii Națiunilor, însoțit de Paul Mantoux, șeful Secțiunii politice.

⁸⁹ Statistica “plângerilor minorităților” admise spre discuție la Geneva indică faptul că de la maghiari a fost primită în 1923 o singură petiție, în 1924 o alta, în 1925 au fost trei, în 1927 și 1928 câte una, iar în 1932 patru.

⁹⁰ A mai existat totuși un memoriu al guvernului maghiar în vara anului 1922, propus dezbaterii Consiliului Ligii de către ministrul de externe italian. Însă forul conducător al organizației geneveze a decis, la 20 iulie 1922, să se comunice guvernului maghiar faptul că, întrucât memoriul cuprindea numai generalități și nu preciza violări concrete ale tratatului de protecție a minorităților, petiția trebuia rescrisă, pentru a căpăta relevanță din perspectiva angajamentelor internaționale ale statelor reclamate.

Toate aceste vizite⁹¹, ca și activitatea de la Geneva a diplomaților români au contribuit la conturarea unui punct de vedere pragmatic al Ligii în privința chestiunii minorității maghiare din România: forumul genevez nu trebuia să se transforme într-un avocat al cauzei maghiare, ci trebuia să acționeze spre susținerea eforturilor reale ale României de a-și îndeplini obligațiile internaționale pe care și le asumase. Chiar liderul Secțiunii pentru minorități îi comunica lui Nicolae Titulescu că își propusese să revină în România “cu scopul de a face conferințe asupra Societății Națiunilor, care nu trebuie să apară minorităților ca adversar al statului suveran”⁹².

⁹¹ Toate aceste sejururi în România ale vârfurilor administrative de la Liga Națiunilor au fost foarte atent pregătite de către diplomația și autoritățile românești. Spre exemplu, Nicolae Titulescu sugera în octombrie 1923, înainte de vizita lui Drummond, ca înaltul oaspete să fie găzduit la Palatul Regal. De asemenea s-a avut în vedere ca primirile funcționarilor Ligii la București să nu fie cu nimic mai prejos decât cele avute de aceștia la Budapesta sau Belgrad (A.M.A.E., *Fond 71/1920-1944*, Ungaria, Politica internă, 1920-1923, vol. 43, f. 337). Nu în ultimul rând, sugera același N. Titulescu, “... membrii Secretariatului neputând primi decorații, se obișnuiește a li se face daruri de amintire de către suverani” ... (Idem, *Fond Dosare speciale*, 71/1923, România, vol. 64/6, f. 45-46, 226, 233-234).

⁹² *Ibidem*, f. 233.